

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

**М.О. ЛЄЦКІН
M.O. LETSKIN**

ЛАТИНСЬКА МОВА LINGUA LATINA

Методичний посібник для студентів І курсу спеціальності
“Англійська та німецька (польська) мови і література”
факультетів іноземних мов

Житомир 2005

ББК 81.461-7-923
Л 33
УДК 811.124'25(075.8)

Затверджено Вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 10 від 27 квітня 2007 р.)

Рецензенти: Сингаївська А.В., професор (кафедра англійської філології Житомирського державного університету ім. І.Франка);
Шибінська Т.А., доцент (кафедра іноземних мов Житомирського державного агроекологічного університету);
Астрахан Н.І., доцент (кафедра зарубіжної літератури Житомирського державного університету ім. І.Франка)

Лецькін М.О.

Л33

Латинська мова: Методичний посібник для студентів І курсу спеціальності "Переклад" факультетів іноземних мов. — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. — 112 с.

81.461-7-923

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО (Praedictio).	5
ВСТУП (Introductio).	8
ЗАНЯТТЯ 1 (Pensum primum). Графіка та фонетика (Graphike et phonetike).	10
ЗАНЯТТЯ 2 (Pensum secundum). Морфологія: загальний нарис (Morphologicum summarium).	14
ЗАНЯТТЯ 3 (Pensum tertium). Перша відміна. Теперішній час лійсного способу активного стану (Declinatio prima. Praesens indicatīvi actīvi).	18
ЗАНЯТТЯ 4 (Pensum quartum). Закріплення тем заняття 3 (Fixatio themātum pensi tertii).	22
ЗАНЯТТЯ 5 (Pensum quintum). Друга відміна. Минулий час недоконаного виду (Declinatio secunda. Imperfectum indicatīvi actīvi).	23
ЗАНЯТТЯ 6 (Pensum sextum). Закріплення тем заняття 5 (Fixatio themātum pensi quinti).	25
ЗАНЯТТЯ 7 (Pensum septimum). Третя відміна. Перший майбутній час (Declinatio tertia. Futūrum primum indicatīvi actīvi).	27
ЗАНЯТТЯ 8 (Pensum octāvum). Закріплення тем заняття 7 (Fixatio themātum pensi septimi).	31
ЗАНЯТТЯ 9 (Pensum nonum). Четверта відміна. Минулий час доконаного виду (Declinatio quarta. Perfectum indicatīvi actīvi).	32
ЗАНЯТТЯ 10 (Pensum decimum). Закріплення тем заняття 9 (Fixatio themātum pensi noni).	35
ЗАНЯТТЯ 11 (Pensum undecimum). П'ята відміна. Давноминулий (передминулий) час (Declinatio quinta. Plusquamperfectum indicatīvi actīvi).	36
ЗАНЯТТЯ 12 (Pensum duodecimum). Закріплення тем заняття 11 (Fixatio themātum pensi undecimi).	38
ЗАНЯТТЯ 13 (Pensum tertium-decimum). Ступені порівняння. Другий майбутній час (Gradus comparatiōnis. Futūrum secundum indicatīvi actīvi).	39
ЗАНЯТТЯ 14 (Pensum quartum- decimum). Закріплення тем заняття 13 (Fixatio themātum pensi tertii-decimi).	42
ЗАНЯТТЯ 15 (Pensum quintum-decimum). Кількісні числівники. Дієприкметники (Numeralia cardinalia. Participia).	43

ЗАНЯТТЯ 16 (Pensum sextum- decimum). Закріплення тем заняття 15 (Fixatio thematum pensi quinti-decimi).	48
ЗАНЯТТЯ 17 (Pensum septimum-decimum). Особові займенники. Герундій (Pronomina personalia, Gerundium).	49
ЗАНЯТТЯ 18 (Pensum duodevicesimum). Закріплення тем заняття 17 (Fixatio thematum pensi septimi- decimi).	52
ЗАНЯТТЯ 19 (Pensum undevicesimum). Неособові займенники. Умовний спосіб (Pronomina impersonalia. Modus conjunctivus activi).	53
ЗАНЯТТЯ 20 (Pensum vicesimum). Закріплення тем заняття 19 (Fixatio thematum pensi undevicesimi).	57
ЗАНЯТТЯ 21 (Pensum vicesimum primum). Прислівники. Пасивний стан дієслів (Adverbia. Genus passivum verborum). . . .	58
ЗАНЯТТЯ 22 (Pensum vicesimum secundum). Закріплення тем заняття 21 (Fixatio thematum pensi vicesimi primi).	61
ЗАНЯТТЯ 23 (Pensum vicesimum tertium). Читання та переклад латинських текстів (Lectio et translatio textorum Latinorum). . . .	62
ЗАНЯТТЯ 24 – 25 (Pensa vicesimum quartum et vicesimum quintum). Підсумкова контрольна робота та її аналіз (Labor summālis visitationus et recognitio illius).	64
ДИДАКТИЧНІ МАТЕРІАЛИ	65
ЛАТИНСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК	68
УКРАЇНСЬКО-ЛАТИНСЬКИЙ СЛОВНИК	89
УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ	92

ПЕРЕДНЄ СЛОВО (*PRÆDICTIO*)

Підручників з латинської мови (латини, як говорять зазвичай) існує чимало, якихось відкриттів у цій галузі ніхто не очікує. Тож, беручись за підготовку даного посібника, автор поставив перед собою певні конкретні цілі, які виправдали б цю справу і відрізняли б рекомендований посібник від існуючої навчальної літератури (аж ніяк не підміняючи її). Цілі ці такі.

1. Посібник призначений саме для факультету іноземних мов – зокрема, для студентів-англів (оскільки німецької чи польської мови на 1 курсі вони ще не вивчають) – і цим відрізняється, скажімо, від підручників С.Т.Жулай та Є.К.Куварової (для юридичних факультетів), чи Н.М.Лемпеля (для підготовки медиків), чи Л.Л.Звонської та В.М.Шовкового або В.Н.Ярхо та В.І.Лободи (для студентів відділень класичної філології).

2. Посібник має чітку методичну орієнтацію: враховуючи, що навчальним планом на вивчення латини виділено 25 практичних занять і жодної лекції, матеріал у посібнику розбито на 25 відповідних “порцій”, при цьому теорія, розрахована від початку й до кінця на самостійне опрацювання першокурсниками, зведена до розумного мінімуму, без численних винятків, історичних екскурсів і стилістичних тонкощів (цим посібник відрізняється від підручників Р.М.Оленича чи В.Д.Литвинова й Л.П.Скорини для факультетів іноземних мов).

3. З урахуванням того, що на 1 курсі вивчається паралельно з латиною курс давньоримської (тобто латинської) літератури і що зарубіжна література входить у фах випускників факультету, в посібнику різко скорочено корпус “безіменного” латинського матеріалу (він розрахований лише на виконання частини домашніх завдань, про що буде сказано трохи згодом), в основному для опрацювання подаються уривки з творів тих 17 давньоримських авторів, які репрезентовані у програмі з античної літератури. Подаємо їх перелік у латинському алфавітному порядку скорочених загальноприйнятих варіантів імен (повні імена наводимо по-українськи):

Arulejus – Люцій **Апулей** Мадапренс (прозаїк, бл. 125 – після 170 рр. н.е.);

Caesar – Гай (Кай) Юлій **Цезар** (полководець, бл. 100 – 44 рр. до н.е.);

Catullus – Гай (Кай) Валерій **Катулл** (поет, бл. 84 – 54 рр. до н.е.);

Cicero – Марк Туллій **Цицерон** (юрист, сенатор, 106 – 43 рр. до н.е.);

Noratus – Квінт **Горацій** Флакк (поет, 65 – 8 рр. до н.е.);

Juvenalis – Децим Юній **Ювенал** (поет-сатирик, 60-ті рр. – після 127 р. н.е.);

Lucretius – Тіт **Лукрецій** Кар (поет-філософ, бл. 90 – 55 рр. до н.е.);

Martialis – Марк Валерій **Марціал** (поет, бл. 40 – бл. 102 рр. н.е.);

Ovidius – Публій **Овідій** Назон (поет, 43 р. до н.е. – бл. 18 р. н.е.);

Phaedrus – **Федр** (байкар, 1 ст. н.е.);

Plautus – Тіт Макцій **Плавт** (комедіограф, бл. 250 – 184 рр. до н.е.);

Propertius – Секст **Проперцій** (поет, бл. 49 – бл. 15 рр. до н.е.);

Sallustius – Гай (Кай) **Саллюстій** Крісп (історик, 83 – 34 рр. до н.е.);

Seneca – Люцій Анней **Сенека** (філософ, мораліст, 4 – після 65 рр. н.е.);

Terentius – Публій **Теренцій** Афр (комедіограф, бл. 185 – 159 рр. до н.е.);

Tibullus – Альбій **Тібулл** (поет, ? – 19 р. до н.е.);

Vergilius – Публій **Вергілій** Назон (поет, 70 – 19 рр. до н.е.).

Крім того, вважаємо за доцільне час від часу залучати для перекладу та аналізу уривки з латинського тексту Біблії (Digesta). Звісно, з наукової точки зору такі переклади некоректні, бо є перекладами з перекладів (Біблія писана давньоєврейською та давньогрецькою мовами); однак латинський текст Біблії є найдавнішим її перекладом, найближчим до оригіналу, до того ж латинський текст Святого Письма й нині дуже поширений у католицькому світі, а мудrimi сентенціями Біблія збагатила мови всієї планети, тож з урахуванням зазначеного для Біблії зроблено виняток. Частково до біблійних текстів залучаються й уривки з католицьких гімнів, що є латинськими оригінальними текстами.

4. Паралельно з латиною на 1 курсі вивчається вступ до мовознавства. Для підсилення зв'язків між двома дисциплінами (і з певним випередженням) ми наводимо деякі загальнолінгвістичні поняття.

5. На 3 курсі студенти вивчатимуть історію та етимологію англійської мови, де ґрунтовно йтиметься про історичні взаємини англійської та латинської мов. Випереджаючи цю працю й підготовляючи

матеріал для неї, ми наводимо по можливості факти генетичної спорідненості слів і (рідше) афіксів обох мов і англійських запозичень із латини (див. *Вступ* та *Словник*). Аналогічні паралелі латини та української мови може проводити викладач.

6. Для здійснення студентами перекладів з української мови на латину їм пропонуються 150 українських слів з латинськими відповідниками; ці слова є найчастотнішою складовою частотного словника української мови, що дозволить висловлювати латиною думки різноманітної тематики й достатнього рівня глибини.

7. У словниковій подачі прикметників та інших ад'єктивних слів і основних дієслівних форм нами змінено традиційний порядок, що аргументується в занятті 2.

ВСТУП (INTRODUCTION)

Науковцям відомі понад сім тисяч мов, серед них біля 5 тисяч мертвих, тобто таких, які в сучасному світі не є рідними для жодного народу, які біля колиски не передаються жодною матусею жодному немовляті... Чому ж майбутній фахівець у галузі англістики мусить вивчати саме латину – мертву за вказаною ознакою мову?

Справа в тому, що латина в стародавньому світі виконувала ту ж роль (і з тих же причин), що й англійська в сучасному світі (через що англійська й вивчається нині так широко). Вийшовши на історичну арену десь на початку 1 тисячоліття до н.е., латина була однією з мов багатьох стародавніх племен, а саме племені області Latium на Аппенінах (нині область Latio, відома своїм футбольним клубом) з головним поселенням Roma – звідси й назви *латина*, *латинський*, *римський*, *римлянин*, *романський*. Але, на відміну від інших племен, римляни (латиняни) виявилися народом дуже войовничим і удачливим у цій войовничості. Тому свою мову, латину, непереможні римські легіони (спочатку від імені царства, потім республіки, а насамкінець імперії) вогнем і мечем розносили й насаджували по всьому тодішньому світові. Якщо зосередитися лише на Європі, то до 5 століття н.е., коли перестала існувати Римська (Західна) імперія, римляни настільки сильно винищили народи Південної Європи (кельтів, галлів, даків, етрусків та ін), що за кілька сторіч у містах і містечках, де стояли римські гарнізони, зовсім зникли місцеві мови, залишки їх збереглися у вигляді *субстрату* дише в сільській місцевості, де завойовники бували тільки набігами. Тому на час постановня там нових самостійних національних держав (Італії, Франції, Іспанії, Португалії, Румунії з Молдовою) виявилось, що там усюди панує латина; але з плином часу в кожній країні ця єдина латинська мова урізноманітнювалася місцевими субстратами. Так на ґрунті латини виникли італійська, французька, іспанська, португальська, румунська, молдавська (а у Швейцрії ще й ретто-романська, у Франції певною мірою провансальська, в Іспанії каталонська) мови, які являють *романську групу* мов індоєвропейської сім'ї, для яких латина є, фігурально кажучи, мовою-матір'ю.

Територія сучасної Англії теж була завойована зусиллями Цезаря і протягом чотирьох століть мала статус римської колонії, і в ту добу латина широким струмом ринула до Британії; до цього додалася ще та обставина, що в 11 – 14 сторіччях н.е. Англія знаходилася у васальній залежності від Франції, тож у цей час Англію заповнила французька мова (тобто та ж латина, тільки в регіонально-осучасненому варіанті).

Щоправда, предки сучасних англосаксів у обох випадках знайшли сили скинути ярмо залежності й відродитися як сильна самостійна нація, тож англійська мова не увійшла у склад романської групи, залишившись мовою *германської групи* індоєвропейської сім'ї, однак багатосотрічне панування латини на британських землях не пройшло безслідно: в сучасній англійській мові не просто багато, а **дуже багато** латинізмів, тобто лексичних запозичень із латини – як прямих (напр., labour із лат. labor), так і опосередкованих французькою мовою (напр., англ. table через фр. table з лат. tabula “дошка”), і в курсі латини на це буде звернуто увагу, як і на ті (менш очевидні) факти, що свідчать про генетичну спорідненість латини та англійської мов як мов двох груп (романської та германської) однієї *індоєвропейської сім'ї*, тобто, фігурально кажучи, як мов – троюрідних сестер. Перший зі згаданих факторів проявив себе і в англійській граматичній термінології, що студент легко відчує при ознайомленні з термінологією латинською.

Зрозуміло, насильницьке насаджування латини як мови колонізаторів викликало спротив поневолених народів і ненависть до неї. З іншого боку, висмоктування римською державою соків з усього завойованого людю дало їй можливість виплекати протягом століть потужну талановиту інтелектуальну еліту, яка створила культурний доробок такого високого гатунку, що він викликав у всьому тодішньому світі повагу до себе, отже, й до латини як виразника й носія цієї культури. Зацікавленість європейців у латині підсилювалася в середньовічну епоху ще й тим вагомим фактором, що ця мова стала офіційною мовою католицизму – всесвітньо розповсюдженій гілці християнства (*katolikos* давньогрецькому й означає “всесвітній”). Тому в Європі по XVІІІ сторіччя включно культурна людина не мислилася без досконалого володіння латиною; та й у ХІХ столітті ця мова обов'язково вивчалася в гімназіях, ліцеях, університетах (включаючи й Російську імперію – отже, й Україну). Розвиток цілої низки наук в Європі (біології, хімії, медицини й фармакології, юриспруденції, історії) проходив під особливо виразним впливом латини, тому й нині у підготовці відповідних фахівців має місце вивчення мови стародавніх римлян. Це робить латину не зовсім мертвою мовою, вона потрапляє на сторінки творів письменників (у тому числі й українських, зокрема і житомирських) ХІХ-ХХІ сторіч, латинські афоризми вітають нас у громадських місцях Житомира, в чому матимемо можливість пересвідчитися у розділі “Дидактичні матеріали”.

Заняття 1 (Pensum primum)

ГРАФІКА ТА ФОНЕТИКА (*Graphikē et phonetikē*)

Одним із яскравих проявів впливу латини на мови Західної, Центральної та частково Східної Європи є використання цими мовами латинського алфавіту з певними додатками у вигляді специфічних літер. Англійський алфавіт додав до латинського лише літеру **w**. Отже, якщо англійський алфавіт містить 26 літер, то в латинському їх було 25. Розглянемо фонетичне значення тих із них, які є “проблемними” для студента-англіста, порівнюючи правила вимови з українською мовою.

Латинська літера **a** завжди читається як українська літера **а**. Латинська літера **c** читається перед звуками [i] та [e] як українська **ц**, в усіх інших випадках – як українська літера **к**. Латинська літера **e** завжди вимовляється як українська **е**, латинська **g** – завжди як українська **г**. У вимові латинської літери **h** допускаються два рівноправні варіанти: або як відповідної англійської літери перед голосними, або як української літери **г**; ми віддаємо перевагу останньому варіантові, враховуючи те, як по-українському прийнято вимовляти латинізми *гербарій* (від *herba* «трава»), *гортензія* (від *hortus* “сад”). Латинська літера **i** завжди вимовляється як українська **і**, латинська **j** – як українська **й**.

Спочатку в латинській графіці не було літери **j**, її функцію виконувала літера **i**; тому деякі сучасні посібники з латини користуються літерою **j**, а деякі обходяться без неї.

Латинська літера **l** вимовляється так, як і відповідна англійська (так зване середньоевропейське напівм’яке **l**). Українська мова не має такого звука, вона знає або твердий, або м’який звук [л]; ось чому латинізми в нас передаються по-різному: *лаборант* – *ляпсус*, *лупулін* – *люкс*, навіть у споріднених словах *лапідарний* – *ляпіс*, *целулоїд* – *целюлоза*.

Латинська літера **o** завжди означає той же звук, що й українська **о**, літера **r** – розкотистий приголосний, що передається українською літерою **р**. Літера **s** означає звук, який передається українською літерою **с**, але між голосними – звук, що передається українською літерою **з**; літера **t** – звук, позначуваний в українській мові літерою **т**, а в

буквосполученні **ti** (якщо воно не слідувало за **s**) перед будь-якою голосною – звук, що передається українською літерою **ц**. Латинська літера **u** завжди означає звук, передаваний українською літерою **у**, латинська літера **y** – звук, що передається українською літерою **і**.

Латинській графіці були притаманні також деякі **диграфи** – сполучення двох написаних поспіль літер для позначення одного звуку. Розглянемо лише ті диграфи, які є “проблемними” для студентів-англістів. Диграфи **ae** та **oe** передавали той же звук, що й літера **e** (якщо ж буквосполучення **ae** та **oe** не були диграфами й означали кожне відповідні звукосполучення, то над літерою **e** ставляться дві крапки: **aēr**, **roēta**). Диграф **ch** означав звук, що передається українською літерою **х**; **th** – той же звук, що й літера **t**, диграф **rh** – той же звук, що й літера **r**.

В латині були два дифтонги: **au** (*augum*) та **eu** (*neutrum*).

Наведені правила читання латинських літер не є в повному обсязі давньоримськими, вони були встановлені в епоху Середньовіччя як наслідок поступових домовленостей між діячами католицизму та науковцями різних європейських країн заради взаєморозуміння при усних контактах. Тому ці правила можуть дещо відрізнятися в різних сучасних країнах, а латинізм мати по декілька варіантів: *Цезар* – *кесар* – *цесар*.

Літери **k**, **y**, **z**, диграф **ph** вживалися лише в словах, запозичених латиною з давньогрецької мови, диграфи **th**, **rh** – у давньогрецьких і зрідка давньонімецьких запозиченнях.

У зв’язку з відміченим подвійним звуковим значенням літер **c**, **s**, **t** в латині мали місце позиційні чергування, які не відбивалися на письмі, наприклад: *amīcus* “друг” [амікус] – *amīci* “друзі” [аміці], *sunt* “вони є” [сунт] – *desunt* “вони відсутні” [дезунт], *potentia* “сила” [потенція] – *potenter* “сильно” [потентер]. З іншого боку, однакове звукове значення літери **e** та диграфів **ae**, **oe**, літери **f** і диграфа **ph** призводило до виникнення **омофонів** – слів, які вимовлялися однаково при різному написанні: *questio* “скарга” – *quaestio* “питання” (в обох випадках вимовляється [квестіо]), *penarius* “продовольчий” – *poenarius* “каральний” (в обох випадках вимовляється [пенаріус]), *focus* “вогнище” – *Phocus* “Фок, чоловіче ім’я” (в обох випадках вимовляється [фокус]).

Варто звернути увагу бодай у загальних рисах на фонетичні чергування, що знаходять віддзеркалення на письмі. Вони мали місце в процесах словозміни та словотворення. Щодо чергувань, пов’язаних зі словозміною, то про них ітиметься пізніше (заняття 2, 7). Відносно

ж словотворення зазначимо, що приєднання до слова префікса нерідко призводило в латині до чергування кореневих голосних (*amicus* “друг” – *inimicus* “недруг”, *egēre* “гнати” – *adigere* “приганяти”) та префіксальних приголосних (*collabascēre* “захитатися”, *commaceratio* “розпад”, *connaturatio* “вродженість”, *corruptāre* “вповзати”).

Певні труднощі при вивченні латинської фонетики становлять правила наголосу (акцентологічні правила). Все було просто, якщо слово мало два склади: наголос у таких словах завжди падав на передостанній (тобто перший) склад. Картина ускладнювалася, якщо слово мало більше, ніж два склади: в таких словах наголос падав або на передостанній склад, або на третій від кінця. Тут діяли (з певними винятками) наступні три правила:

1) у словах, які містили в передостанньому складі голосний диграф, наголос падав на цей диграф (*amoene* “приємно”);

2) у словах, де між останніми двома голосними містилися два-три приголосних, наголос падав на передостанній склад (*magister* “учитель”);

3) у словах, де між двома останніми голосними не було жодного приголосного, наголос падав на третій від кінця склад (*tertius* “третій”).

Якщо діє одне з цих трьох правил, то ніякої додаткової підказки щодо наголосу студент не одержуватиме. Але в багатьох латинських словах не можна застосувати жодне правило (коли між двома останніми голосними був один приголосний): *discimus*, *amare*... У таких випадках наголос падав на передостанній склад, якщо він містив *довгий* голосний звук (позначається рискою над голосним), і на третій від кінця склад, якщо в передостанньому складі був *короткий* голосний (позначається дужкою над цим коротким голосним): *amāre*, *discīmus*...

Інколи виникає пропозиція обмежитися одним знаком, тобто ставити лише риску на позначення наголосу або над передостаннім, або над третім від кінця складом. Це було б неправильно, бо якщо передостанній склад містив короткий голосний, то наголос падав *обов'язково на третій від кінця склад незалежно від того, чи він був довгим, чи коротким*, тож ставити над ним риску було б некоректним. Взагалі ж у латині будь-який голосний *обов'язково був або довгим, або коротким*, цією ознакою, як і в сучасній англійській мові, могли розрізнятися або слова (*desīdia* “бездіяльність” – *desīdia* “занепад”), або слововформи (*silvā* “ліс” – *silvā* “лісом, у лісі”). Однак відсутність у сучасному світі реального латиномовного середовища

робить неактуальним дотримування у вимові довготи чи короткості всіх голосних – отже, немає потреби й на письмі ставити риси та дужки над усіма голосними, крім передостаннього складу заради позначення наголосу.

Особлива ситуація виникає тоді, коли ми хочемо домогтися того, аби поетичний текст звучав саме по-поетичному, тобто мав ритмічний характер (найчастіше ця ритміка мала вигляд *гекзаметра* – шестистопного розміру, інколи *пентаметра* – п'ятистопного розміру; у занятті 23 студент зустріне і *ямбічний триметр*). Наша поетична ритміка хоч і користується античною термінологією (ямб, хорей, той же гекзаметр), але принципово незіставна з античною, зокрема й давньоримською, бо в античній поезії ритм утворювався чергуванням довгих і коротких складів, а в сучасній українській чи англійській – чергуванням складів наголошених і ненаголошених. Ось чому в поетичних латинських текстах ми будемо ставити на позначення наголосу риску, причому ці позначки можуть виглядати порівняно з прозаїчними текстами як “неправильні” (наголос на останньому складі, два наголоси в одному слові, ненаголошені слова, наголос на односкладовому слові). Наприклад (Ovidius):

Dñes eris felix, multos numerabis amicos “Поки будеш щасливий, нараховуватимеш багатьох друзів” (див. заняття 8).

Принагідно зазначимо, що в латинській поезії заради ритміки інколи випускалися закінчення слів (див. заняття 23).

Домашнє завдання

Запам'ятати українські слова в латинських перекладах

і (та), не, що, як, а, але, так

Прочитати імена давньоримських письменників (див. “Переднє слово”).

Аудиторна робота

Перекласти на латину неповні речення

Не так. А як? Що і як?

Прочитати латинські речення, перекласти на українську мову

Ibi victoria, ubi concordia. Experientia est optima magistra. Otium post negotium. Scientia potentia est.

Заняття 2

(Pensum secundum)

МОРФОЛОГІЯ: ЗАГАЛЬНИЙ НАРИС

(*Morphologicum summarium*)

На відміну від англійської мови, в якій мало закінчень, тобто небагата морфологія, що компенсується суворими синтаксичними правилами (*аналітичний тип мови*), латина мала розвинену морфологію з розлогою системою закінчень і досить невимогливі, “вільні” синтаксичні правила (*синтетичний тип мови*). Тому в даному посібнику немає спеціального синтаксичного розділу, граматики зведена до морфології, синтаксичні ж коментарі даються час від часу в міру потреби.

Іменна морфологія латини характеризувалася тими ж чотирма частинами мови, що й сучасні європейські мови (іменник, прикметник, числівник, займенник). Ці частини мови відмінювалися: іменники – за п’ятьма відмінами, прикметники і деякі схожі з ними займенники та дієприкметники – за першими трьома відмінами з цих п’яти. Відмінювання здійснювалося за шістьма відмінками:

Nominatīvus – називний відмінок;

Genitīvus

(Genetīvus) – родовий відмінок;

Datīvus – давальний відмінок;

Accusatīvus – знахідний відмінок;

Ablatīvus – орудно-місцевий відмінок;

Vocatīvus – кличний відмінок (спеціальну форму мав лише у другій відміні, та й там обмежено).

З латинськими прийменниками вживалися лише два непрямі відмінки іменників – accusatīvus та ablatīvus. У словнику латинські прийменники обов’язково супроводжуються вказівкою на відмінки, з якими вживався прийменник: post (+ac.), de (+abl.), sub (+ac., abl.) і под.

Іменні частини мови характеризувалися категорією роду. Родів було три: (genus) feminīnum – жіночий, (genus) masculīnum – чоловічий, (genus) neutrum – середній. Кожний рід мав *тупові* (тобто неєдині) закінчення: feminīnum – **a**, masculīnum – **us**, neutrum – **um**.

Приналежність до певного роду в латині та в українській мові часто не співпадають: *numērus m* – число *ср.*; *quaestio f* – питання *ср.* і под.

Оскільки для іменників приналежність до певного роду й певної відміни – характеристика стала, то в словнику це подається так: **vic-toria** *f* (1), тобто іменник жіночого роду першої відміни; *amicus m* (2), тобто іменник чоловічого роду другої відміни – і т.п.

Якщо прикметник мав три родові форми, то зазвичай ці форми розподілялися між відмінами так: жіночий рід належав до першої відміни, чоловічий та середній – до другої. Тому традиційне “патріархальне” розташування прикметникових родових форм у словнику та в таблицях відмінювання (чоловічий, жіночий, середній) виглядає граматично нелогічним, бо розриває відміни (друга, перша і знову друга). Щоб уникнути цього, ми пропонуємо інший порядок словникового розміщення родових форм прикметників: *femininum, masculinum, neutrum* (*magna, magnus, magnum* і под.). Якщо прикметник чи займенник мав дві родові форми чи одну на всі три роди, то він належав до третьої відміни: *omnis fm, omne n* “вся, весь, все”; *felix fmn* “щаслива, щасливий, щасливе”. Приналежність прикметників і прикметникоподібних слів до певних відмін у словнику не позначається. Оскільки в українській мові прикметники відмінюються зовсім не так, як іменники, то при українсько-латинських чи латинсько-українських перекладах (**у словниках**) українські прикметники залишаються в традиційній формі чоловічого роду: великий “*magna, us, um*”; тасіта, ус, ум “мовчазний”.

Латина мала два числа: (*numērus*) *singulāris* (однина), (*numērus*) *plurālis* (множина). Стала приналежність іменника тільки до однини чи тільки до множини в латині могла не співпадати з аналогічним явищем в українській мові: *castra pl.* – табір *одн.*; *furca sg.* – вила *мн.*

Морфологія дієслова характеризувалася в латині тими ж граматичними категоріями, що й у сучасних мовах: станом (і його підґрунтям – розрізнянням перехідних і неперехідних дієслів), способом, часом, особою, числом. Категорія виду була менш чітко виражена, ніж в українській мові, – в цьому плані латина більш близька до англійської; не мало латинське дієслово (дієслово як таке, без урахування дієприкметників), на відміну від українського, й жодних проявів категорії роду.

Латинське дієслово (*verbum*) мало чотири основні форми, від яких утворювалися всі інші, неосновні. Чотири форми мають відмінності в основах. Традиційно основні форми прийнято розташовувати (в тому числі й у словнику) з такою послідовністю: *praesens*, *perfectum*, *supīnum*, *infinitīvus*, наприклад: *video*, *vidi*, *visum*, *vidēre*. Ми вважаємо такий порядок нелогічним: інфінітив і презенс мають фактично одну основу (в нашому прикладі – *vide-*). Більше того, в інфінітиві ця основа для деяких дієслів проступає чіткіше, ніж у презенсі (наприклад, форма презенсу або “я люблю” демонструє нібито основу *am-*, тоді як дійсна основа тут *amā-*, яку легко побачити в інфінітиві *amāre*). Тільки у третій дієвідміні (див. далі) картина була складнішою. Крім того, те, що коротко називається латинським інфінітивом, насправді є інфінітивом лише *презенса*, бо деякі інші дієслівні часи мали інші форми інфінітива (див. заняття 9-10). Ось чому ми розташовуємо основні дієслівні форми таким чином: (*modus*) *infinitīvus*, *praesens* (1 особа одн.), *perfectum* (1 особа одн.), *supīnum*, чим, до речі, дещо наблизимо словникову подачу латинських дієслів до традиції словників сучасних європейських мов.

Кожна з основних форм дієслова (крім четвертої, маловживаної) вивчатиметься окремо, тут дамо лише найперші відомості: *infinitīvus* – це неозначена форма, інфінітив; *praesens* – це теперішній час, презенс; *perfectum* – це минулий час доконаного виду, перфект; *supīnum* – це цільова форма дієслова, супін. При утворенні основних форм багатьох дієслів відбувалися чергування голосних і приголосних звуків: *vivo* – *vixi*, *dare* – *dedi* та ін.; інколи мав місце *суплетивізм* – утворення форм *одного* дієслова від *різних* основ: *esse* – *sum* – *fui* та ін.

Infinitīvus praesentis, який для спрощення називатимемо далі інфінітивом, дозволяє розрізняти дієслова *правильні* та *неправильні*. Правильні дієслова відповідали трьом вимогам:

1) у правильних дієслів основа інфінітива закінчується голосним звуком (ось чому *fer-re* “нести” – неправильне дієслово);

2) правильні дієслова мали інфінітивне закінчення *-re* (ось чому *es-se* “бути” – неправильне дієслово);

3) правильні дієслова в інфінітиві та презенсі мали перед закінченнями однакові голосні (ось чому *e-o* “йду” – *i-re* “йти” – неправильне дієслово).

Правильні дієслова завжди належали до однієї з чотирьох дієвідмін в залежності від характеру кінцевого голосного основи, а саме:

у першій дієвідміні основа закінчувалася на *ā(re)*;

у другої дієвідміни основа закінчувалася на ē(ge);
у третьої дієвідміни основа закінчувалася на ē(ge);
у четвертої дієвідміни основа закінчувалася на ī(ge).

Окремих зауважень потребує третя дієвідміна – найскладніша, “найпримхливіша” з усіх чотирьох. Кінцевий голосний основи ē вживався лише в трьох формах: в інфінітиві (dicēre), в однині наказового способу (dice) та в другій особі однини пасивного стану (dicēris “про тебе говорять”), в інших формах цей голосний або випадав, або чергувався з іншими голосними (див. наступні заняття). Третя дієвідміна мала два варіанти (III-1 і III-2), різниця між якими буде показана в наступному, третьому занятті.

При включенні дієслова у словник ми вказуємо на його приналежність до дієвідміни або на його неправильність, наприклад: stare, sto, steti, statum (1); velle, volo, volui, vultum *непр.* Якщо в дієслова не зафіксована одна з чотирьох основних форм, це позначається рисою: apparēre, appareo, apparui, –.

Розглянемо утворення в латині наказового способу – (modus) imperatīvus. Він утворювався в однині нульовим закінченням, у множині – закінченням –te. У дієслів третьої дієвідміни у множині перед закінченням –te показник основи ē змінювався на ī.

Домашнє завдання

Запам'ятати українські слова в латинських перекладах

рік, життя, великий, бути, говорити, в (у), з

Проаналізувати в латинських афоризмах прояви типових форм жіночого, чоловічого та середнього родів, інфінітива та наказового способу дієслів

Dictum – factum “Сказано – зроблено”. Hic Rhodus, hic salta! “Тут Родос, тут стрибай!”. Sapere aude! “Насмілюйся мислити”. Tabula rasa “Чиста дошка”.

Аудиторна робота

Перекласти на латину речення та словосполучення

Великий рік. Не говори так. Як бути і що говорити?

Перекласти на українську мову латинські речення з морфологічним аналізом слів

Cesar: Festīna lente! **Horatius:** Persta atque obdūra. **Seneca:** Vivere militāre est. **Plautus:** 1) Abi quaerere. 2) Bene ambūla et redambūla!

Перекласти на українську мову назву твору М.Коцюбинського (див. дидактичні матеріали)

Записати латинськими літерами й перекласти на українську мову латинські слова з “Енеїди” І.Котляревського (див. дидактичні матеріали)

1У – **46**, 7; **47**, 6,8; У1 – **85**, 1,8,9.

Заняття 3 (Pensum tertium)

ПЕРША ВІДМІНА. ТЕПЕРІШНІЙ ЧАС ДІЙСНОГО СПОСОБУ АКТИВНОГО СТАНУ (*Declinatio prima. Praesens indicativi activi*)

До першої відміни в латині належали слова (іменники – переважно, а прикметники й прикметникоподібні слова – виключно) жіночого роду з початковим (словниковим) закінченням **-a**. До чоловічого роду тут належали нечисленні іменники зі значенням осіб чоловічої статі (наприклад, *poëta*). Перша відміна характеризувалася такими закінченнями:

	<i>Singulāris</i>	<i>Plurālis</i>
N.	-a	-ae
G.	-ae	-ārum
D.	-ae	-īs
Ac.	-am	-as
Abl.	-a	-īs

Латинське дієслово в дійсному способі активного стану мало шість часових форм. Із цих шести форм п'ять мали одні й ті ж особово-числові закінчення (лише в першій особі однини були два розрізнявальних варіанти). Відмінності між п'ятьма часовими формами створювалися не закінченнями, а наявністю чи відсутністю суфікса.

Ось ці шість особово-числових закінчень:

	<i>Singulāris</i>	<i>Plurālis</i>
Persōna prima	-o/-m	-mus
Persōna secunda	-s	-tis
Persōna tertia	-t	-nt

Теперішній час, презенс, приєднував закінчення безпосередньо до основи інфінітива-презенса, тобто часового суфікса не мав. Бездоганно це проявлялося у дієслів другої дієвідміни. У першій дієвідміні перша особа однини перед закінченням втрачала голосний звук основи **-a** (так звана *diereza*). У четвертій дієвідміні між основою та закінченням третьої особи множини з'являвся вставний звук **u** (так

звана *епентеза*). У варіанті III-1 третьої дієвідміни презенс у першій особі однини втрачав перед закінченням показник основи *ē*, у третій особі множини це *ē* змінювалося на *u*, а в інших формах – на *i*. У варіанті III-2 показник основи *ē* був лише в інфінітиві, основа ж презенса в усіх шести формах закінчувалася на *ī* (facēre “робити” – faciō “роблю”), тобто графічно варіант III-2 повністю співпадав з четвертою дієвідміною, включаючи і з’яву додаткового *u* в третій особі множини, фонетична ж різниця полягала в тому, що у III-1 в першій та другій особах множини *i* було коротким (наголос падав на третій від кінця склад), а в четвертій відміні *i* було довгим (наголос падав на передостанній склад): faciūmus – veniūmus і т.д.

Перша особа однини мала закінчення -o; тільки неправильне дієслово *esse* та префіксальні утворення від нього, зокрема *potesse*, мали тут закінчення -m.

Оскільки дієслово *esse* дуже часто зустрічається в латинських текстах (подібно до англійського *be*), наведемо таблицю його форм у презенсі:

	<i>Singulāris</i>	<i>Plurālis</i>
Persōna prima	<i>su-m</i>	<i>su-mus</i>
Persōna secunda	<i>e-s</i>	<i>es-tis</i>
Persōna tertia	<i>es-t</i>	<i>su-nt</i>

Це допоміжне дієслово-зв’язка є дуже давнім загальноіндоєвропейським, тому можна спостерігати генетичну спорідненість латинського кореня *es-* та англійської словоформи *is*, закінчення в латинському *su-m* та англійському *a-m*.

Наведемо ще особово-числові форми в презенсі неправильно-го дієслова *velle* “хотіти”, оскільки в його основі мають місце суттєві чергування:

	<i>Singulāris</i>	<i>Plurālis</i>
Persōna prima	<i>vol-o</i>	<i>volū-mus</i>
Persōna secunda	<i>vi-s</i>	<i>vul-tis</i>
Persōna tertia	<i>vul-t</i>	<i>volu-nt</i>

Домашнє завдання

Запам’ятати українські слова в латинських перекладах
країна, земля, могили, знати, свій, новий, на прийм.

Проаналізувати в латинських афоризмах прояви першої відміни та теперішнього часу

Amat victoria curam “Перемога любить старанність”. Aquila non captat muscas “Орел не ловить мух”. Aqua bestiis et plantis necessaria est “Вода необхідна тваринам і рослинам”. Cogito – ergo sum (Декарт) “Я мислю – отже, я існую”.

Аудиторна робота

Перекласти на латину речення

(Ми) знаємо, що земля велика. (Ви) говорите: “Своя країна не може бути новою”.

Перекласти на українську мову рядок У-5 із “Gaudeāmus” (дидактичні матеріали), назву оповідання Михайла Коцюбинського (там само)

Записати латинськими літерами й перекласти латинські слова з “Енеїди” І.Котляревського, дати граматичну характеристику жартівливим “латинізмам” (дидактичні матеріали)

ІУ-47, 2; УІ-84, 9; 85, 2.

Синтаксичні коментарі. Як мова синтетична, латина характеризувалася вільним (навіть порівняно з українською, теж синтетичною, а порівняно з аналітичною англійською – аж надто вільним) порядком слів, при перекладах цей фактор слід враховувати і “збирати до купи” слова відповідно до вимог вправного українського стилю.

Подібно до англійської мови (хоча дещо не так строго), латина вживала у презенсі дієслівну зв’язку там, де українська мова обходиться без неї.

Давні римляни віддавали перевагу означено-особовим реченням (тобто уникали вживання займенників першої та другої осіб у функції підмета), тоді як українська віддає перевагу в таких випадках двоскладним реченням з уживанням займенників-підметів; це варто враховувати при перекладах.

Там, де українська мова вживає так званий **орудний предикативний** відмінок (Він є *інженером*; Вона виглядає *веселою*; Брата вважають *сміливим* – і т.п.), в латині вживався відмінок, узгоджений або з підметом (тобто *nominatīvus*), або з прямим додатком (тобто *accusatīvus*).

Заняття 4 (Pensum quartum)

ЗАКРІПЛЕННЯ ТЕМ ЗАНЯТТЯ 3 (*Fixatio thematum pensi tertii*)

Домашнє завдання

Запам'ятати українські слова в латинських перекладах
до прийм., перший, бачити, хотіти, високий, сила, боротьба
Перекласти на українську мову латинські афоризми, проаналізувати в них прояви першої відміни та теперішнього часу
*Amicitia vitam ornat. Tantum scimus, quantum memoria tenemus.
Littera scripta manet*

Аудиторна робота

Перекласти на латину наступні українські речення
(Я) хочу знати нове життя країни. (Ми) бачимо боротьбу великих сил на землі.
Перекласти з латини на українську мову речення та провести морфологічний аналіз словоформ

Cicero: 1) *Epistula non erubescit.* 2) *In litteris tuis aequiesco.* **Tibullus** (*вірш.*): *Deponit flavas annua terra comas.* **Sallustius:** *Satis eloquentiae, sapientiae parum.* **Seneca** (див. дидактичні матеріали – гасло на Житомирському агроекологічному університеті): *Non scholae, sed vitae discimus.* **Juvenalis** (*вірш.*): *Dat veniam corvis, vexat censura columbas.* **Horatius:** 1) (*вірш.*) *Aut prodesse volunt, aut delectare poetae.* 2) *Unde venis et quo tendis?* **Terentius:** *Nostramque adolescentiam habent despicatam*

Синтаксичний коментар до речення Сенеки: тут форми з закінченням –ae являють собою *dativus commodi* – давальний сприяння; на українську його краще перекладати родовим із прийменником *для* (пор. в українській: подарунок *братові* – подарунок *для брата*).

Заняття 5

(Pensum quintum)

ДРУГА ВІДМІНА. МИНУЛИЙ ЧАС НЕДОКОНАНОГО ВИДУ

(*Declinatio secunda. Imperfectum indicatīvi actīvi*)

До другої відміни в латині належали іменники чоловічого та середнього родів з типовими початковими закінченнями *-us m* та *-um n*, а також чоловічого роду з нульовим закінченням ¹ після звукосполучення *er-*. Усе це стосується і форм чоловічого та середнього родів прикметників та прикметникоподібних слів з трьома родовими формами. У словах чоловічого роду на *er*¹ звук [e] міг бути не випадним і випадним: наприклад, у прикметнику *liber* “вільний” звук [e] був не випадним (тому в англійському латинізмі *liberty* між **b** та **r** пишеться літера **e**), а в іменнику *liber* “книжка” звук [e] був випадним (тому в англійському латинізмі *library* між **b** та **r** літера **e** відсутня). У словнику випадний характер **e** позначатиметься в іменниках знаком *ε*; в прикметниках не випадний чи випадний характер **e** позначатиметься скороченим записом форм чоловічого та середнього родів. До слів на *(er)*¹ приєднувався ще іменник *vir* “чоловік; герой”.

Серед іменників чоловічого роду з початковим закінченням *-us* були, як виняток, деякі слова жіночого роду: *humus* “земля, ґрунт” (цей образ у римлян, як і в інших народів, асоціювався з образом матері-годувальниці), назви дерев – пор. *populus m* “народ” і *populus f* «тополя» (в міфологічному мисленні античних народів за кожним деревом була закріплена німфа-дріада, свого роду мавка). Випадки іменників середнього роду з цим початковим закінченням поодинокі: *pelāgus n* “море”.

Друга відміна мала таку систему закінчень:

	<i>Singulāris</i>		<i>Plurālis</i>	
	<i>masc.</i>	<i>neutr.</i>	<i>masc.</i>	<i>neutr.</i>
N.	<i>us/(er) ī</i>	<i>um</i>	<i>i</i>	<i>a</i>
G.		<i>i</i>		<i>ōrum</i>
D.		<i>o</i>		<i>is</i>
Ac.		<i>um</i>	<i>os</i>	<i>a</i>
Abl.		<i>o</i>		<i>is</i>
V.	<i>e,</i>	<i>ī/</i>	<i>um</i>	<i>i</i>

У формі *vocatīvus* (кличній формі) закінчення **e** мають усі

слова (іменники та прикметники, прикметникоподібні слова) з початковим закінченням –us, окрім тих, що перед –us мають і (закінчуються на –ius): останні в кличній формі мають нульове закінчення¹. Слова deus, meus мають кличну форму di, mi.

Imperfectum – минулий час недоконаного виду, імперфект, – утворювався від основи інфінітива-презенса за допомогою суфікса –bā- у дієслів першої та другої дієвідмін і –ēbā- у дієслів третьої та четвертої дієвідмін (у третьої дієвідміні – лише від основи презенса 1 особи однини). Особово-числові закінчення були такі, як у презенсі дієслова esse (див. заняття 3). Саме це дієслово та префіксальні похідні від нього утворювали імперфект без суфіксів – від кореня ēgā- за допомогою згаданих закінчень. Неправильне дієслово ire “іти” утворювало імперфект від основи інфінітива і- за допомогою суфікса –bā-, неправильне дієслово velle “хотіти” – від основи презенса 1 особи однини vol- за допомогою суфікса –ēbā-.

Домашнє завдання

Запам'ятати українські слова в латинських перекладах
товариш, око, слово, війна, наш, іти, ось

Проаналізувати в латинських афоризмах прояви другої відміни та імперфекта:

Habent sua fata libelli “Книжки мають свої долі”. In saecula saeculorum “Во віки віків”. Sic transit gloria mundi “Так минає слава світу (земна слава)”. Vae victis! “Горе переможеним!”. Populi antiqui multos deos colēbant “Античні народи шанували багатьох богів”.

Аудиторна робота

Перекласти на латину українські речення

Наші товариші були першими в наших очах. (Вони) знали силу високих слів. Роки війни були роками великої боротьби.

Записати латинськими літерами латинізму (в тому чмслі й жарти-вливі) з наступних місць “Енеїди” І.Котляревського, перекласти на українську мову, проаналізувати прояви другої відміни

1У – 46, 1,2,5; У1 – 84, 6; 85, 3,6,10.

Перекласти з латини речення з морфологічним аналізом слів

Silva adhaerēbat. Romāni in theatro clamābant: pulchre, bene, recte. Ab ovo usque ad mala. Neptūnus in Oceāno habitābat.

Заняття 6

(Pensum sextum)

ЗАКРІПЛЕННЯ ТЕМ ЗАНЯТТЯ 5

(Fixatio themātum pensi quinti)

Домашнє завдання

Запам'ятати українські слова в латинських перекладах
по, тільки, треба, мусити, другий, світ, народ

Перекласти з латини, проаналізувати прояви другої відміни та імперфекта

Primo apud Romānos parvus servōrum numērus erat, nam agros non solum servi, sed etiam domīni colēbant; postea tamen magna servōrum turba erat.

Аудиторна робота

Перекласти на латину наступні українські речення

Треба бачити великі сили свого народу. (Ви) мусите знати життя нових країн у світі. (Він) хотів говорити з другим товаришем.

Перекласти латинські речення на українську мову з морфологічним аналізом словформ:

Cicēro: 1) Otiōsus eram domi. 2) Nervus belli – pecunia. 3) ...bonum – patria, misērum – exilium. **Vergilius:** 1) In tenēris consuescēre multum est. 2) (вірш.) Nōn ignāra malī, miserīs secūrare dīscō. 3) Arma virumque cano. 4) Si licet parva componēre magnis. **Lucretius:** Oculi caligant. **Senēca:** Aliēna vitia in oculis habēmus, a tergo nostra sunt. **Digesta** (Екклезіаст, 1:15): Stultōrum infinitus est numērus. **Католицький гімн:** ...dum pendēbit Filius. **Horatius:** Oleum addēre camīno. **Sallustius:** Marius apud primos agēbat. **Caesar:** {Caesar} suos a proelio continēbat.

Синтаксичні коментарі. В латині інколи не вживалися підмети, додатки та обставини, які в сучасних мовах прийнято передавати іменниками, їхні функції передавалися прикметникам чи прикметникоподібним словам. Це слід враховувати при перекладі (наприклад, в реченні з Вергілія після перекладу прийменника *tenēris* варто додати іменник **роках**).

Якщо сполучник *et* “і” синтаксично вживався в латині так само, як і в сучасних європейських мовах, тобто перед останнім з однорідних членів (*ora et populus*), то синонімічний сполучник *–que* ставився з сучасної точки зору незвично – в кінці останнього з однорідних членів, зливаючися з ним фонетично і графічно (*ora populusque*).

У сучасній українській мові для вираження чогось не визначеного чіткими межами вживаються прикметники та займенники середнього роду **в однині** (“З ним трапилося **неймовірне**”, “В **усьому** винна негода” тощо). Давні римляни у таких випадках віддавали перевагу множині (тобто говорили й писали в буквальному перекладі: “З ним трапилися **неймовірні**”, “В **усіх** винна негода” тощо). Це треба враховувати при доладному перекладі латинських текстів на українську мову (див. речення 4 з Вергілія).

Заняття 7

(Pensum septimum)

ТРЕТЯ ВІДМІНА. ПЕРШИЙ МАЙБУТНІЙ ЧАС (*Declinatio tertia. Futūrum primum indicatīvi actīvi*)

Третя відміна – найскладніша з усіх п'яти латинських відмін. Є чимало чинників цієї складності. По-перше, це єдина з відмін, яка об'єднує іменні частини мови всіх трьох родів, що поділені на дві групи: чоловічий та жіночий роди становлять спільну групу і дещо протистоять середньому родові. Приналежність до певної родової групи можна чітко визначити за закінченнями лише в називному відмінку множини та у знахідному відмінку обох чисел – в усіх інших відмінково-числових формах, включаючи називний однини (тобто початкову, словникову форму), закінчення практично не мають родової специфікації. По-друге, в цій початковій формі досить багато закінчень: -ī (tempus-ī), -o (hom-o), -is (omn-is), -s (urb-s; інколи це закінчення графічно завуальовано літерою x: рах), -e (tal-e), -es (mil-es). По-третє, саме в початковій формі (іменників і тих прикметників та займенників, які мали одну форму для всіх трьох родів) часто відбувалися значні фонетичні зміни кінця основи (чергування звуків, випадіння звуків і звукосполучень), через що визначити справжній вигляд основи за називним відмінком однини не тільки не можна, а це прямо забороняється робити, тож визначається основа за родовим відмінком однини шляхом відкидання закінчення: nom. sg. hom-o, але основа в цьому слові не hom-, а homin-, про що ми дізнаємося з gen. sg. homīn-is). Тому в словниках саме для іменників, а також прикметників та займенників третьої відмини з однією формою для всіх трьох родів ми поряд з початковою формою наводимо форму gen. sg. (для прикметників і займенників з двома родовими формами такої необхідності немає, бо в них основа в називному відмінку однини не змінюється). По-четверте, в низці відмінково-числових форм третьої відмини (abl. sg., nom., gen., ac. pl.) третя відміна мала по два варіативних закінчення, про правила вживання яких буде зазначено далі.

Третя відміна мала такі закінчення:

	<i>Singulāris</i>			<i>Plurālis</i>	
	<i>f,m</i>	<i>n</i>		<i>f,m</i>	<i>n</i>
N.		<i>pīznī</i>		<i>es</i>	<i>a\ia</i>
G.		<i>is</i>			<i>um\ium</i>
D.		<i>i</i>		<i>Ībus</i>	
Ac.	<i>em</i>	<i>=N.</i>		<i>es</i>	<i>a\ia</i>
Abl.		<i>e\i</i>		<i>Ībus</i>	

Щодо вибору одного з двох варіативних закінчень там, де вони мали місце (подані за допомогою позначки \), то тут імена третьої відміни розподілялися на три групи.

Перші (ліві) з варіативних закінчень були характерні для іменників, у яких gen. sg. мав на один склад більше, ніж nom., причому перед закінченням був лише один приголосний звук:

nom. sg. temp-us (два склади) – gen. tempōr-is (три склади) – abl. sg. tempōr-e – nom. pl. tempōr-a – gen. tempōr-um – ac. tempōr-a.

Другі (праві) з варіативних закінчень були характерні для прикметників і займенників, а також для невеликої частини іменників середнього роду з початковими закінченнями -e (mar-e “море”) або ĩ після звукосполучень ar (exemplar-ĭ “приклад”), al (animal-ĭ “тварина”):

nom. sg. omn-e – gen. omn-is – abl. omn-i – nom. pl. omn-ia – gen. omn-ium – ac. omn-ia.

Була ще проміжна група слів – іменники, в яких або співпадала кількість складів у nom. та gen. sg. (can-is – can-is “собака” – “собаки”), або перед закінченням gen. було два приголосних (cor-ĭ – cord-is “серце” – “серця”). Такі іменники мали в однині перше (ліве) закінчення, у множині – друге (праве):

abl. sg. cord-e – nom. pl. cord-ia – gen. cord-ium – ac. cord-ia.

Винятки становили назви членів сім’ї, наприклад: fraterĭ – gen. sg. fratr-is – gen. pl. fratr-um.

Як уже зазначалося, прикметники та займенники третьої відміни мали або дві родові форми (omn-is *f,m* – omn-e *n*), або одну (sapien-s *f,m,n*). Цим вони відрізнялися від своїх “родичів” із першої та другої відмін, які мали три родові форми (тільки незначна група прикметників третьої відміни мала три родових закінчення, але не такі, як у першій – другій відмінах: salubris, salūber, salubre “здорова, здоровий, здорове”; acris, acēg, acre “гостра, гострий, гостре”). Тому в сло-

вниках номер відміни зазначається лише для іменників, а приналежність до певної відміни прикметника чи займенника визначається за кількістю родових форм.

Деякі слова третьої відміни мали в ас. sg. архаїчне закінчення –im; серед них звернемо увагу на іменник v-is “сила”: ас. v-im “силу”; у множині цей іменник мав основу vir-. Іменники грецького походження могли в ас. sg. мати не латинські, а грецькі закінчення (Cret-en “Крит”, аєр-а “повітря”).

Futūrum primum – це перший майбутній час. Однак доти, поки не буде вивчено futūrum secundum і не буде з’ясовано співвідношення обох форм майбутнього часу, варто розглядати futūrum primum просто як майбутній час недоконаного (рідше доконаного – залежно від контексту) виду.

Futūrum primum утворювався по-різному залежно від дієвідміни. Дієслова першої та другої дієвідмін утворювали fut.-1 приєднанням до основи інфінітива (презенса) суфікса –bī-, який мав ще два варіанти: –b- у першій особі однини та –bi- в третій особі множини. Закінчення використовувалися за схемою презенса більшості дієслів (див. заняття 3). Дієслова третьої та четвертої дієвідмін утворювали fut.-1 приєднанням суфікса –ē- до основи презенса для третьої дієвідміни та основи інфінітива (презенса) для четвертої дієвідміни; у першій особі однини суфікс змінювався на –a- (так само утворювали fut.-1 неправильні дієслова ire та префіксальні похідні від нього з використанням основи презенса e- та velle з використанням основи презенса vol-). Закінчення використовувалися за схемою презенса допоміжного дієслова esse (див. там само).

Дієслово esse утворювало fut.-1 без суфікса від спеціальної основи eī- з закінченнями презенса більшості дієслів; основа eī-, подібно до суфікса –bī-, мала варіанти eī- у першій особі однини та eī- в третій особі множини.

Домашнє завдання

Запам’ятати українські слова в латинських перекладах

справа, час, людина, ні заперечна відповідь, весь, думати (мислити), давати

Проаналізувати в латинських афоризмах прояви третьої відміни та першого майбутнього часу

Nonōres mutant mores “Почесті змінюють характери”. Cum grano salis “З пучкою солі” (з іронією). Bellum omnium contra omnes “Війна всіх проти всіх” (Гоббс). Verum amicum pecunia non parābis “Справжнього друга грошима не придбаєш”. Viro bono amicus sum, eram, ero “(Я) є, був і буду другом для гарної людини”.

Аудиторна робота

Перекласти на латину українські речення

Усі люди думатимуть, як бути з війнами. (Ми) дамо товаришам час на справи.

Перекласти на українську мову наступні рядки зі студентського гімну “Gaudeāmus” (див. дидактичні матеріали)

1-2,3,4; 3-1,3; 5-2,4; 6-4; 7-5

Перекласти на українську мову латинські назви творів І.Франка, І.Редчиця (дидактичні матеріали), гасло на семінарійському костюлі в Житомирі (там само).

Записати латинськими літерами й перекласти на українську мову латинізмів в наступних рядках з “Енеїди” І.Котляревського

1У-46:6; 47:1,5; У-101:6,8; У1-84:3,8; 85:4,5

Перекласти з латини речення, провести морфологічний аналіз слів

Variam semper dant otia mentem. Patriam nostram semper amabimus, pro patria semper pugnabimus. Romāni milītes-victōres magnam praedam habebant.

Заняття 8 (Pensum octāvum)

ЗАКРІПЛЕННЯ ТЕМ ЗАНЯТТЯ 7 (Fixatio themātum pensi septīmi)

Домашнє завдання

Запам'ятати українські слова в латинських перекладах

за, праця (робота), такий, молодий (юний), їсти, світло, уже (вже)

Перекласти з латини, проаналізувати прояви третьої відміни та першого майбутнього часу

Laus praemium virtūtis erit. Prima luce milītes nostri a loco castra movēbunt.

Аудиторна робота

Перекласти на латину наступні українські речення

У такій праці (ви) бачитимете всю силу наших молодих товаришів. Люди вже (на)дають нове світло високим словам

Перекласти латинські речення на українську мову з морфологічним аналізом слів

Juvenālis (вірш.): Cāntabīt vacuūs corām latrōne viātor. **Digesta: 1)** (Єз-дра-2, 4:4): Magna est veritas et praevalēbit. 2) (Проповідник 3:1): Omnia tempus habent. 3) (Мамв. 7:7) Quaerite – et inveniētis. **Ovidius** (вірш.): 1) Dōnec erīs felīx, multōs numerābis amīcos... 2) Jām veniēt tacitō tārde senēcta pedē. **Vergilius:** 1) Incipient magni procedere menses. 2) Labor imprōbus omnia vincit. 3) (вірш.) Īgnavūm fucōs pecūs a prae-sēpibus ārcēt. **Cicēro: 1)** In urbe, si licēbit, manēbo. 2) Consensio omnium gentium est lex natūrae. 3) ...aetas succēdit aetāti. 4) Patriae solum omnibus carum est. **Senēca:** Non est ornamentum virīle concinnitas. **Horatius: 1)** O imitatōres, servum pecus! 2) Feriunt summos fulgūra montes. 3) (прислів'я) Par nobīle fratrum. 4) Non, si male nunc, et olim sic erit. **Caesar** (прислів'я): Dextram partem opēris administrāre. **Propertius: 1)** (вірш.) Ēnumerāt milēs vūlnera, pāstor ovēs. 2) Cessabīmus una. **Plautus:** 1) Abeam an maneam? 2) Contumeliam si dices, audies.

Заняття 9

(Pensum nonum)

ЧЕТВЕРТА ВІДМІНА. МИНУЛИЙ ЧАС ДОКОНАНОГО ВИДУ ДІЙСНОГО СПОСОБУ АКТИВНОГО СТАНУ (*Declinatio quarta. Perfectum indicatīvi actīvi*)

До четвертої відміни в латині належали іменники чоловічого роду з початковим закінченням –us і середнього роду з початковим закінченням –u. Серед іменників чоловічого роду з закінченням –us мали місце, як виняток, слова жіночого роду, найуживаніші з них manus, domus, назви дерев (quercus “дуб” та ін.).

Четверта відміна мала таку систему закінчень:

	<i>Singulāris</i>		<i>Plurālis</i>	
	<i>masc.</i>	<i>neutr.</i>	<i>masc.</i>	<i>neutr.</i>
N.	<i>us</i>		<i>us</i>	<i>ua</i>
G.		<i>Us</i>		<i>uum</i>
D.	<i>ui</i>	<i>u</i>		<i>ibus</i>
Ac.	<i>um</i>	<i>u</i>	<i>us</i>	<i>ua</i>
Abl.		<i>u</i>		<i>ibus</i>

Минулий час доконаного виду, перфект (*perfectum*), – третя з чотирьох основних форм латинського дієслова (після інфінітива та презенса), тому його завжди можна знайти у словнику на третій позиції. Перфект був своєрідною часовою формою латини, бо мав власну систему особово-числових закінчень, тоді як усі інші часові форми (і розглянуті вже нами, і ті, що вивчатимуться) мали закінчення за системою презенса правильних дієслів чи неправильного дієслова *esse*. Система перфектних закінчень була така:

	<i>Singulāris</i>	<i>Plurālis</i>
Pers. 1	<i>i</i>	<i>imus</i>
Pers. 2	<i>isti</i>	<i>istis</i>
Pers. 3	<i>it</i>	<i>erunt/ēre</i>

Паралельні закінчення pers. 3 pl. мали деякі стилістично-хронологічні відмінності, але в цілому використовувалися за вільним вибором мовця. Закінчення другої особи обох чисел фонетично являли собою виняток із другого правила латинського наголосу, бо мали ненаголошений передостанній склад перед двома приголосними (див. заняття 1).

Суфіксальне оформлення перфекта було не дуже послідовним. У цьому плані латинські дієслова можна розподілити, подібно до англійських, на регулярні та нерегулярні. У регулярних дієслів перфект утворювався чітко – від основи інфінітива за допомогою суфікса –v-: cogitā-v-i “я подумав, подумала”, flē-v-i “я заплакав, заплакала”, audī-v-i “я почув, почула”. У дієслів нерегулярних (вони становили більшість) суфікси могли бути досить різноманітними: dī[k-s]-i “я сказав, сказала”, vol-u-i “я захотів, захотіла”, d-ed-i “я дав, дала”; чимало нерегулярних дієслів утворювали перфект взагалі без суфікса: vid-i “я побачив, побачила”, i-i “я пішов, пішла”, ed-i “я поїв, поїла” тощо. При утворенні перфекта інколи мали місце суттєві фонетичні процеси (cognoscē-re “пізнавати” – cognōv-i “я пізнав, пізнала”) або *суплетивізм* – утворення перфекта від іншої, ніж інфінітив, основи (es-se – fu-i). Тому, натрапивши в тексті на форму перфекта, її в такому вигляді можна не знайти у словнику, тож слід ретельно “поритися” в ньому, пошукати близькі по написанню інфінітиви, поруч із якими (на третій позиції) віднайдеться необхідна перфектна форма.

Перфект мав власний інфінітив, що утворювався додаванням закінчення –isse до основи перфекта й мав значення доконаного виду: dicē-re “говорити” – dix-isse “сказати” й под.

Домашнє завдання

Запам'ятати українські слова в латинському перекладі

рука, дім (будинок), вигляд, ще, коли, ваш, жити

Проаналізувати в латинських афоризмах прояви четвертої відміни та перфекта

Consensus omnium “згода всіх”. De visu “на перший погляд”. Magister dixit “(Так) сказав учитель”. Status in statu “державна в державі”. Dixi et levāvi anīmam meam “(Я) сказав і полегшив свою душу”.

Аудиторна робота

Перекласти на латину українські речення

(Ми) побачили ваш новий будинок.. Треба прожити велике й високе життя. Що (на)дало нашому товаришеві такий юний вигляд?

Перекласти на українську мову рядок 2-2 з тексту “Gaudeāmus” (дидактичні матеріали)

Перекласти на українську мову латинські речення з морфологічним аналізом слів

Litterarum radices amarae sunt, fructus dulces. Bello Punico secundo Hannibal multas Italiae civitates occupavit. In dextro et sinistro cornu exercitus Romani equites erant. Scriptores narrant Romulum et Remum conditores urbis Romae fuisse.

Синтаксичний коментар. В латині вживалася специфічна конструкція *accusativus cum infinitivo* при широкому колі дієслів зі значенням мовлення й мислення, добре відома й англійській мові; в українській мові ця конструкція має місце лише при дієслові **просити**: *Прошу тебе* (ас.) *зупинитися* (inf.). При перекладі речень з цією конструкцією на українську мову прийнято просте латинське речення перетворювати у складнопідрядне зі сполучником **що**, де латинський *accusativus* стає підметом підрядної частини, а *infinitivus* – присудком.

Заняття 10 (Pensum decimum)

ЗАКРІПЛЕННЯ ТЕМ ЗАНЯТТЯ 9 (Fixatio thematum pensi ponii)

Домашнє завдання

Запам'ятати українські слова в латинських перекладах
або (чи), про, якщо, від, дуже, для, стояти

Перекласти з латини, проаналізувати прояви четвертої відміни та перфекта

Romulus hostium exercitum fudit fugavitque, regem in proelio occidit. Caesar gessit bellum in Britannia et ibi ad omnes casus subsidia comparabat.

Аудиторна робота

Перекласти на латину українські речення

Країна дала молодим людям роботу. Якщо (ти) вже поїв, дай поїсти товаришеві.

Перекласти латинські речення на українську мову з морфологічним аналізом слів

Cicero: 1) Multos divini supplicii metus a scelere revocavit. 2) Increpuit suspicio tumultus. **Vergilius:** 1) Vera incessu patuit dea. 2) Fuimus Troes, fuit Ilium et ingens gloria Teucrorum. **Terentius:** Quot capita, tot sensus. **Seneca:** Manus manum lavat. **Ovidius:** 1) Torpor alligat artus. 2) (vipu.) Fovisti lacrimis vulnera nostra tuus. **Horatius:** Mediocribus esse poetis non homines, non di, non concessere columnae. **Propertius:** In magnis et voluisse sat est. **Caesar:** Veni, vidi, vici.

Синтаксичний коментар. В українській мові у реченнях з кількісним значенням іменник ставиться в називному відмінку множини тільки при числівниках **два, три, чотири**, при числівниках же від **п'ять** і при невизначено-кількісних словах іменник має форму родового відмінка множини (*шість столів, кілька прикладів, багато студентів, низка питань* тощо). В латині ж **при всіх кількісних словах** іменник мав форму ном. pl. (тобто буквально *шість столи, кілька приклади* й под., що в перекладах повинно піддаватися синтаксичній корекції).

Заняття 11

(Pensum undecimum)

П'ЯТА ВІДМІНА. ДАВНОМИНУЛИЙ (ПЕРЕДМИНУЛИЙ) ЧАС ДІЙСНОГО СПОСОБУ АКТИВНОГО СТАНУ

(*Declinatio quinta. Plusquamperfectum indicatīvi actīvi*)

До п'ятої відміни належали іменники жіночого роду з початковим закінченням –s після голосного звуку основи е-. З усіх цих іменників лише слово *die-s* “день” припускало родове вагання між жіночим і чоловічим родами, що відбивалося не на відмінюванні, а на узгодженні: *bona dies* – *bonus dies* “добрий день”.

П'ята відміна мала наступні відмінково-числові закінчення:

	<i>Singulāris</i>	<i>Plurālis</i>
N.	<i>S</i>	<i>S</i>
G.	<i>I</i>	<i>Rum</i>
D.	<i>I</i>	<i>Bus</i>
Ac.	<i>M</i>	<i>S</i>
Abl.	<i>I</i>	<i>bus</i>

Якщо слово п'ятої відміни мало в основі перед голосним е ще один голосний звук, то в gen. sg. і в dat. sg., аби уникнути так званого *зіяння*, наголос припадав на передостанній склад, що було винятком із правила 3 латинської акцентології (див. заняття 1): *dies* “день” – *diēi* “дня, дню”.

Plusquamperfectum (плюсквамперфект) – часова форма, яка в латинському реченні з двома дієсловами минулого часу означала *передминулий* час (тобто якби плюсквамперфект існував у граматиці української мови, то в реченні “Я *взяв* у бібліотеці книжку і *прочитав* її” форму плюсквамперфекта мав би перший, виділений присудок). У реченні з одним дієсловом плюсквамперфект означав *давноминулий* час, і в такому разі при перекладі латинського речення на українську мову бажано додавати обставини **давно, колись, раніше**.

Плюсквамперфект утворювався від основи перфекта за допомогою суфікса –ēgā- з використанням закінчень презенса допоміжного дієслова esse (див. заняття 3). Суфікс –ēgā- виник на базі відповідної основи імперфекта дієслова esse.

Домашнє завдання

*Запам'ятати українські слова в латинських перекладах
обличчя, під, зараз (тепер), навіть, без, тут, мій*

*Проаналізувати в латинських реченнях і словосполученнях прояви
п'ятої відміни та плюсквамперфекта*

Res judicāta “вирішена справа”. In spe “в надії”. Leonidas Thermopylas occupavērat ibique Persas exspectāvit “Леонід зайняв Фермопіли й там дочекався персів”.

Аудиторна робота

Перекласти на латину українські речення

(Я) бачив (колись) молоді обличчя моїх нових товаришів. (Ви) хотіли (колись) говорити про роки життя без вашої (=своєї) країни.

Перекласти на українську мову назву поезії Лесі Українки (дидактичні матеріали)

Перекласти на українську мову латинські речення та словосполучення з морфологічним аналізом словоформ

Albo lapillo diem notāre. Est modus in rebus. Thebae diu floruērant, sed Alexander delēvit urbem. Dies pars mensis est, hora – pars diēi. Res parva saepe rerum magnārum initium erat. Amīcis fidem servāte non solum in rebus secundis, sed etiam in adversis.

Заняття 12 (Pensum duodecimum)

ЗАКРІПЛЕННЯ ТЕМ ЗАНЯТТЯ 11 (Fixatio thematum pensi undecimi)

Домашнє завдання

Запам'ятати українські слова в латинських перекладах

при, там, гарний (добрий, хороший), де, твій, місце, мати
дієслово

Перекласти з латини, проаналізувати прояви п'ятої відміни та
плюсквамперфекта

Hannibal primus suas copias in Italiam trans Alpes traduxit; ante
Hannibalem nemo cum copiis Alpes superaverat. Dies diem docet.

Аудиторна робота

Перекласти на латину наступні українські речення

Твій будинок (колись) стояв на дуже гарному місці. Всі наро-
ди світу (раніше) мали й зараз мають силу сказати слово про життя
без воєн.

Перекласти латинські речення на українську мову з морфологічним
аналізом слів

Ovidius 1) (*vipu.*): Nōn solēt ingēnuis sūmma nocēre dīes. 2) Linguam
deficērat umor. **Sallustius**: 1) Concordia parvae res crescunt... 2) Pul-
chrum est bene facēre rei publicae, etiam bene dicēre haud absurdum est.
Horatius: Omne vertērat in fumum et cinērem. **Seneca**: 1) Rerum raritas
pretium facit. 2) Spes est ultimum adversarum rerum solatium. **Lucretius**:
Aēr omnibus est rebus circumdātus appositusque. **Phaedrus**: Amittis
fidem. **Caesar**: Caesar Rhenum transire decreverat. **Terentius**: Simul
consilium cum re amisisti? **Juvenalis** (*vipu.*): Imponit finem sapiens et
rebus honestis. **Cicero**: Senatus hodie fuerat futurus.

.Заняття 13

(*Pensum tertium-decimum*)

СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ. ДРУГИЙ МАЙБУТНІЙ ЧАС ДІЙСНОГО СПОСОБУ АКТИВНОГО СТАНУ (*Gradus comparationis. Futūrum secundum indicatīvi actīvi*)

Ступені порівняння були притаманні в латині, як і в усіх інших мовах, якісним прикметникам та утвореним від них прислівникам.

Вищий ступінь (*gradus comparatīvus*) прикметників утворювався додаванням до прикметникової основи суфікса *-iōr-*. Якщо в основі був випадний голосний *ę*, основа бралася без нього, як у формі жіночого роду (*dextr-a* “права” – *dextr-iōr* “правіша, правіший”). Суфікс мав варіант *-ius-*, який вживався лише у двох відмінково-числових формах – *nominatīvus* та *accusatīvus neutrum singulāris*. Після голосних суфікс набував фонетико-графічного вигляду *-jōr-* та *-jus-*. Відмінювався *grad. compar.* за правилами третьої відміни з першими (лівими) варіантами закінчень (див. заняття 7). Для утворення вищого ступеня прислівників вживався суфікс *-ius*.

В реченнях із вищим ступенем об’єкт порівняння вводився або за допомогою сполучника *quam* “ніж” (*Parentes seniōres sunt, quam infantes* “Батьки старші, ніж діти”), або він позначався формою *ablatīvus* (*Parentes seniōres sunt infantibus* “Батьки старші за дітей”).

Найвищий ступінь (*gradus superlatīvus*) прикметників утворювався додаванням до основи суфікса *-issīm-* (у прикметників третьої відміни основа бралася з форми *gen. sg.*). Якщо основа закінчувалася на *-er-*, то у *grad. superl.* вживався суфікс *-rīm-*, випадний звук *ę* зберігався, як у формі чоловічого роду (*dexter* “правий” – *dexter-rīm-us* “найправіший”). У деяких прикметників з основою на приголосний **l** найвищий ступінь утворювався суфіксом *-līm-* (*difficil-is* “важкий” – *difficil-līm-us* “найважчий”). *Gradus superlatīvus* відмінювався, залежно від роду, за правилами першої та другої відмін. Для утворення найвищого ступеня прислівників до основи *grad. superl.* прикметника додавався ще суфікс *-e*.

Деякі прикметники в латині мали формальну (суфіксальну) ознаку вищого ступеня, тоді як семантично вони не мали значення цього ступеня: *posterior, posterius* “остання, останній, останнє”; *prior, prius* “передова, передовий, передове”.

Інколи в латинських прикметниках при утворенні grad. compar. основа скорочувалася: *juvĕn-is* “молодий” – *jun-ior* “молодший”.

В латині п’ять прикметників утворювали ступені порівняння способом *суплетивізму* – від різних основ:

ПРИКМЕТНИК	ВИЩИЙ СТУПІНЬ	НАЙВИЩИЙ СТУПІНЬ
<i>bona, us, um</i> “хороший”	<i>Melior, melius</i> “кращий”	<i>optĭma, us, um</i> “найкращий”
<i>mala, us, um</i> “поганий”	<i>Pejor, pejus</i> “гірший”	<i>pessĭma, us, um</i> “найгірший”
<i>magna, us, um</i> “великий”	<i>Major, majus</i> “більший”	<i>maxĭma, us, um</i> “найбільший”
<i>parva, us, um</i> “малий”	<i>Minor, minus</i> “менший”	<i>minĭma, us, um</i> “найменший”
<i>multa, us, um</i> “численний”	<i>plur, plus</i> “численніший”	<i>plurĭma, us, um</i> “найчисленніший”

Крім суплетивних форм вищого ступеня *major, majus*, прикметник *magna, us, um* мав несуплетивну форму *magis*, єдину для всіх трьох родів і не змінювану за відмінками та числами.

Другий майбутній час (*futūrum secundum*) означав *передмайбутню* дію; якщо по-українськи ми говоримо “Я *піду* до бібліотеки й візьму там необхідні книжки”, то ми обидва дієслова вживаємо в однаковій формі майбутнього часу, римлянин же, розуміючи, що перша дія відбудеться раніше, ніж друга, вжив би виділене курсивом дієслово у *fut.-2*, а підкреслене дієслово – у *fut.-1*. Ось чому, якщо на українську мову треба перекласти латинське речення з одним дієсловом у формі *fut.-2*, доцільно додавати обставину часу *спочатку* чи *перш за все*. Утворювався другий майбутній час від основи перфекта з допомогою суфікса –*ĕrĭ-*, який у першій особі однини мав варіант –*ĕr-*; у цьому суфіксі неважко впізнати основу *fut.-1* допоміжного дієслова *esse* (див. заняття 7). *Futūrum secundum* мав особово-числові форми за схемою презенса правильних дієслів (див. заняття 3).

Домашнє завдання

Запам'ятати українські слова в латинських перекладах

останній, ніж сполучник, мир, робітник, можна, повний, добре

Проаналізувати в латинських висловах прояви ступенів порівняння та другого майбутнього часу

More majōrum “за звичаєм предків (дослівно більших)”. Nec plus ultra “до крайньої межі”. Si fatum est ex morbo convalescere, sive medicum adhibueris, sive non adhibueris, convalesces “Якщо судилося одужати від хвороби, то чи (ти) викличеш лікаря, чи не викличеш, (все одно) одужаєш”. In optima forma “у найкращій формі”

Аудиторна робота

Перекласти на латину українські речення

(Ми) дамо людям мир – і всі житимуть добре. Останні справи наших робітників (спочатку) не матимуть повної сили. Можна і треба знати життя якнайкраще.

Перекласти на українську мову латинізми з наступних рядків “Енеїди” І.Котляревського (див. дидактичні матеріали), записати їх латинськими літерами

1У-47:4; У-101:9; У1-84:4,7

Перекласти на українську мову вислів над юридичним офісом у Житомирі (див. дидактичні матеріали)

Перекласти на українську мову наступні латинські речення з морфологічним аналізом слів

Amicus Plato, sed magis amica (est) veritas. Sententiam mutabitis, si omnia audiveritis. Citius, altius, fortius! (Гасло Всесвітніх Олімпіад) Diluculo surgere saluberrime est. Si hostes oppidum expugnaverint, delēbunt.

Заняття 14

(Pensum quartum-decimum)

ЗАКРІПЛЕННЯ ТЕМ ЗАНЯТТЯ 13

(Fixatio thematum pensi tertii-decimi)

Домашнє завдання

Запам'ятати українські слова в латинських перекладах

питання, вода, тоді, після, дивитися, голова, головний

Перекласти з латини, проаналізувати прояви ступенів порівняння
ma futurum secundum

Lingua celēris est, mens celerior. Amīco scribam, si
otium habuēro

Аудиторна робота

Перекласти на латину українські речення

Подивимось на останні справи наших товаришів – і тоді зможемо говорити про всю роботу. В твоїй голові мусить бути місце і для нових питань. Головне в житті – гарна вода

Перекласти латинські речення на українську мову з морфологічним аналізом слів

Plautus: 1) Veterrīmus homīni optīmus amīcus est. 2) Tunīca propior pallio est. **Apulējus** (прислів'я): Cucurbīta calvior. **Horatius:** 1) (*vipu.*) Vīliūs argentūm est āuro, virtūtibus āurum. 2) (*vipu.*) Vīdes, ūt gelū flūmina cōnstiterīnt. 3) O, matre pulchra filia pulcherior! **Vergilius:** Graviōra manent. **Ovidius:** 1) (*vipu.*) Est quoque cūntarūm novitās carīssima rērum. 2) (*vipu.*) ...Tēmpora sī fuerīnt nūbila, sōlus erīs. **Senēca:** 1) Maxīmum remedium irae mora est. 2) Plus sonat, quam valet. **Cicēro:** 1) Optīmi ignominiam fugiunt, ac dedēcus. 2) Si... rogavēro..., nonne respondēbis? 3) Turpis fuga mortis omni est morte peior. **Juvenālis:** Caruit omni majōrum censu. **Tibullus** (*vipu.*): Sīve ērimus, sēu nos fāta fuīsse volēnt

Заняття 15

(*Pensum quintum-decimum*)

КІЛЬКІСНІ ЧИСЛІВНИКИ. ДІЄПРИКМЕТНИКИ

(*Numeralia cardinalia. Participia*)

У будь-якому підручнику з латини можна знайти практично повний перелік кількісних числівників. Наша мета – дати не перелік, а лінгвістичну систематизацію цього основного розряду латинських числівників (до речі, *cardinalis* по-латині й означає “основний”).

За морфемною структурою кількісні числівники розподілялися на **прості непохідні, прості похідні та складні**.

Прості непохідні (тобто такі, що не мають в основі, крім кореня, жодного афікса – суфікса чи префікса) в латині – це числівники, які позначали числа першого десятка, числа 100 й 1000 (скористаємося тут, природньо, й *римськими цифрами*):

Один	I	un-a <i>f</i> , un-us <i>m</i> , un-um <i>n</i>
Два	II	du-ae <i>f</i> , du-o <i>m</i> , <i>n</i>
Три	III	tr-es <i>f</i> , <i>m</i> , tr-ia <i>n</i>
Чотири	IV	Quattuor
П’ять	V	Quinque
Шість	VI	Sex
Сім	VII	Septem
Вісім	VIII	Octo
Дев’ять	IX	Novem
Десять	X	Decem
Сто	C	Centum
Тисяча	M	mille <i>sg.</i> , mil-ia <i>pl.</i>

З простих непохідних числівників мали закінчення й відмінювалися лише перші три й останній, *mil-ia* (лише у множині).

Числівник un-a, -us, -um відмінювався за правилом неособових займенників у однині (див. заняття 19), тобто в ген. мав для всіх трьох родів закінчення *-ius* (у займенників після голосних – варіант *-jus*), у dat. для всіх трьох родів – закінчення *-i*, а в ac., abl. – закінчення першої (жіночий рід) та другої (чоловічий та середній роди) відмін (див. заняття 3 та 5).

Числівник *du-ae, du-o* мав власну відміну (зрозуміло, лише у множині) з використанням деяких закінчень першої та другої відмін:

	<i>feminīnum</i>	<i>masculīnum</i>	<i>Neutrum</i>
N.	<i>du-ae</i>	<i>du-ae</i>	
G.	<i>du-ārum</i>	<i>du-ōrum</i>	
D.	<i>du-ābus</i>	<i>du-ōbus</i>	
Ac.	<i>du-as</i>	<i>du-os</i>	<i>du-o</i>
Abl.	<i>du-ābus</i>	<i>du-ōbus</i>	

Числівники *tr-es, tr-ia* та *mil-ia* відмінювалися за схемою третьої відміни множини з використанням других (правих) варіантів закінчень (див. заняття 7).

Прості непохідні числівники всіх індоєвропейських мов генетично (етимологічно) споріднені, що легко простежується без спеціального наукового аналізу на таких прикладах:

<i>лат.</i>	<i>англ.</i>
<i>una, us, um</i>	<i>one</i>
<i>duae, duo</i>	<i>two</i>
<i>tres, tria</i>	<i>three</i>
<i>sex</i>	<i>six</i>
<i>septem</i>	<i>seven</i>
<i>octo</i>	<i>eight</i>
<i>novem</i>	<i>nine</i>

Прості похідні числівники позначали в латині круглі десятки від 20 по 90 включно. Вони мали коренем назви одиниць від 2 по 9 (звичай з деякими досить прозорими фонетико-графічними змінами) й утворювалися за допомогою суфікса *-ginta*: *octo-ginta* (LXXX) “вісімдесят”, *tri-ginta* (XXX) “тридцять” і под. Слід спеціально віділити числівник *vi-ginti* (XX) “двадцять”, оскільки тут і корінь змінений невпізнанно, і суфікс дещо деформований. Числівники цього типу не відмінювалися.

Складні кількісні числівники (тобто числівники з двома коренями в основі) були представлені трьома групами. До першої групи належали слова для позначення чисел другого десятка від 11 по 17 включно. Першим коренем тут слугувала назва одиниці від 1 до 7 (часом дещо змінена), другим – *dēsim*, тобто прозоро видозмінений числівник *decem*: *un-dēsim* (XI) “одинадцять”, *quin-dēsim* (XV) “п’ятнадцять” тощо. Числівники цієї групи не відмінювалися.

Своєрідною сучасному європейцеві здається друга група складних числівників для передачі двозначних чисел, які нині закінчуються на 8 та 9. Римляни оформляли їх шляхом від'ємного мислення: числа на 8 передавали відніманням 2 від наступного десятка чи від ста, числа на 9 – відповідно відніманням одиниці: duo-de-viginti (ХУІІІ, буквально “два-від-двадцяти”) “вісімнацять”, un-de-centum (ХСІХ, буквально “один-від-ста”) “дев'яносто дев'ять” і под. Ці числівники не відмінювалися.

Третя група складних числівників – назви круглих сотень. Першим коренем тут слугувала дещо видозмінена назва одиниці від 2 до 9 включно, другим коренем – -cent-, тобто скорочений варіант числівника centum; цей другий корінь за фонетичним законом латини після приголосного **p** виглядав як -gent-. Числівники цієї групи відмінювалися, залежно від роду іменника, з яким поєднувався числівник, за схемою першої та другої відмін (див. заняття 3 та 5): du-cent-ae, i, a (СС) “двісті”, non-gent-ae, i, a (СМ) “дев'ятсот” тощо.

Крім простих (непохідних та похідних) і складних, існували ще **складені** кількісні числівники, що передавали одне числове поняття сукупністю слівформ: unus et viginti (viginti unus) (XXI) “двадцять один”, quingenti quinquaginta quinque (DLV) “п'ятсот п'ятдесят п'ять” і под. Оскільки кожен фрагмент складеного числівника – це простий чи складний числівник, особливості яких уже розглянуто, детальна розмова про складені числівники недоцільна.

При кількісних числівниках в латині, починаючи з duae, duo, іменник ставився в тому ж вілмінку, що й числівник, – зокрема, при числівнику в nominativus іменник мав форму nom. pl. (див. синтаксичний коментар до заняття 10). Лише при milia міг вживатися іменник у gen. pl.

Не розглядаються тут **порядкові** числівники, які утворювалися, крім перших двох, на базі легко вгадуваних кількісних і мали граматичні ознаки прикметників (залежно від роду) першої та другої відмін (див. порядкові назви занять даного посібника).

В латині існували ще такі розряди числівників, як **розділові** (відповідали на запитання “по скільки?”) та **прислівникові** (відповідали на запитання “скільки разів?”). Утворювалися вони, крім перших двох, на базі відповідних кількісних числівників – розділові головним чином суфіксом -ēn-, прислівникові переважно суфіксом -ies-. Уявлення про ці розряди дає латинське позначення мільйона: dec-ies cent-ēn-a milia “десять разів по сто тисяч”.

Дієприкметники (*participia*) в латині суттєво відрізнялися від дієприкметників сучасних європейських мов – мали не два часових значення (минуле та сучасне), а три (ще й майбутнє); останнє доводиться перекладати описово: то підрядними реченнями, то просто дієсловами, то введенням слів *треба, слід* тощо. Оскільки різні дієприкметники утворювалися від основ то презенса та інфінітива, то супіна, студентам слід спочатку повторити ці дієслівні форми (див. заняття 2).

Активні дієприкметники в латині утворювалися від усіх дієслів і мали дві часові форми – теперішнього та майбутнього часу.

Форма теперішнього часу утворювалася суфіксом –nt- від основи інфінітива дієслів першої та другої дієвідмін, суфіксом –ent- від основи презенса дієслів третьої дієвідміни та основи інфінітива дієслів четвертої дієвідміни. Відмінювалися ці дієприкметники за схемою третьої відміни (див. заняття 7), і, як це зазвичай бувало у третій відміні, *nominaſivus ſingularis* (єдиний для всіх трьох родів) характеризувався фонетичною зміною, так що суфікс тут виглядав як (e)ns-:

1 дієвідміна	<i>allġa-ns</i>	<i>ſallġa-nt-is</i>	сковуючий, -ого
2 дієвідміна	<i>arce-ns</i>	<i>ſarce-nt-is</i>	відганяючий, -ого
3 дієвідміна	<i>accġp-ens</i>	<i>ſaccġp-ent-is</i>	приймаючий, -ого
4 дієвідміна	<i>audi-ens</i>	<i>ſaudi-ent-is</i>	слухаючий, -ого

Від дієслова *esse* активний дієприкметник теперішнього часу мав вигляд *sens, ſentis*; відповідно виглядав він і у префіксальних утворень від *esse* (пор. термін *prae-sens*).

Активні дієприкметники майбутнього часу утворювалися від основи супіна суфіксом –ŭr- і відмінювалися за схемою (залежно від роду) першої та другої відмін (див. заняття 3 і 5): *allġat-ŭr-a, us, um* “той, що сковуватиме”; *content-ŭr-a, us, um* “той, що стримуватиме” і т.д.

Пасивні дієприкметники утворювалися лише від перехідних дієслів і мали всі три часові значення. Дієприкметники минулого часу утворювалися від основи супіна *без жодного суфікса* й відмінювалися (залежно від роду) за правилами першої та другої відмін (див. там само): *allġāt-a, us, um* “скований”, *acſept-a, us, um* “прийнятий” і т.д.

Пасивні дієприкметники теперішнього та майбутнього часу суфіксально утворювалися однаково: від основи інфінітива дієслів

першої та другої дієвідмін за допомогою суфікса –nd-, від основи презенса дієслів третьої дієвідміни та від основи інфінітива дієслів четвертої дієвідміни за допомогою суфікса –end-; відмінювалися вони за правилами першої – другої відмін. Часове розрізнення здійснювалося на синтаксичному рівні: зазвичай дієприкметник-означення сприймався як форма теперішнього часу, дієприкметник-присудок (найчастіше разом із дієсловом-зв'язкою) – як форма майбутнього часу: Accipimus amicitiam, *canendam* poëtis “(Ми) приймаємо дружбу, яку *оспівують* поети (*оспівувану* поетами)” (praesens) – Amicitia est *canenda* poëtis “Дружба має бути *оспівана* поетами” (futūrum).

Домашнє завдання

Запам'ятати українські слова в латинських перекладах

один, два, три, тисяча, день, через, перед

Проаналізувати в латинських афоризмах прояви кількісних числівників і дієприкметників

Ave, Caesar, moritūri te salūtant! “Здрастуй, Цезарю, приречені до смерті вітають тебе!”. Beāti possidentes “Щасливі володіючі”. Quod erat demonstrandum “Що й треба було довести”. Tres faciunt collegium “Троє утворюють раду”. Unum et idem “Одне й те ж”.

Аудиторна робота

Перекласти на латину українські речення (набране курсивом передбачає переклад дієприкметниками)

Одна людина, *що має* добру голову, може мислити краще за двох. Троє моїх товаришів, *які дивитимуться* на новий світ, говоритимуть про боротьбу народів за мир. Тисячі й тисячі років уже (є) *знані* як час життя землі.

Перекласти на українську мову латинські речення з морфологічним аналізом словформ

Duos lepōres insequens neutrum capiet. Constientia – mille testes. Apes, cum jam evolatūrae sunt, consōnant menter. Judaei vivērant in Aegyptia servitūte quadrigentos annos

Заняття 16

(Pensum sextum-decimum)

ЗАКРІПЛЕННЯ ТЕМ ЗАНЯТТЯ 15

(*Fixatio thematicum pensi quinti-decimi*)

Домашнє завдання

Запам'ятати українські слова в латинських перекладах

малий, друг, місто, чому, брати дієсл., потім, чорний

Перекласти з латини, проаналізувати прояви кількісних числівників і дієприкметників

Injuriam factūrus jam facit. “Novem doctae sorōres”, – ita antiqui Musas nominābant

Аудиторна робота

Перекласти на латину українські речення

Мій гарний друг живе в малому місті. Не треба говорити про людей чорні слова: потім буде не добре. (Я) знаю, чому (ти) береш для роботи такі питання

Перекласти латинські речення на українську мову з морфологічним аналізом слів

Caesar: 1) Ex... proelio circiter milia hominum octoginta superfuērunt. 2) Difficultātem ad consilium capiendum afferēbat. **Ovidius:** 1) Nilus digestus in septem cornua. 2) Multa quidem scripsi, sed... vitiōsa... emendatūris ignibus... dedi. **Martialis** (*virg.*): Lāudas bālnea vērsibūs trecētis // Cēnantis bēne Pōnticī, Sabēlle... **Cicēro:** 1) ...res constat quadrigentis milibus. 2) Nec vero corpōri solo subveniendum est, sed menti atque anīmo multo magis. 3) Num ex Aegypto aut Syria frumentum Romam missūrus es? **Terentius:** 1) Praesens – absens. 2) Ibi agrum colendum habēbat. **Senēca:** Etiam post malam segētem serendum est. **Plautus:** Uno in saltu apros capiam duos. **Horatius** (*virg.*): Mōbilibūs decōr natūris dāndus et ānnis.

Синтаксичний коментар. В латині обставина місця зі значенням напрямку могла виражатися іменником в ас. без прийменника.

Заняття 17

(Pensum septimum-decimum)

ОСОБОВІ ЗАЙМЕННИКИ. ГЕРУНДІЙ

(*Pronomina personalia. Gerundium*)

В латині, як і в інших стародавніх мовах, до особових належали займенники лише двох осіб – першої та другої; займенник третьої особи сформувався на базі вказівного й мав його морфологічні особливості, тому й зустрінемо ми займенник третьої особи серед неособових.

Особові займенники варто показувати як цілісні словоформи, без виділення закінчень; цьому виділенню заважають як прояви суплетивізму (ego “я” – mei “мене”), так і порушення морфемного паралелізму (mei “мене” – tui “тебе”):

	<i>Singulāris</i>		<i>Plurālis</i>	
	pers. 1	Pers. 2	pers. 1	pers. 2
N.	<i>ego</i>	<i>tu</i>	<i>nos</i>	<i>vos</i>
G.	<i>mei</i>	<i>tui</i>	<i>nostri</i>	<i>vestri</i>
			<i>nostrum</i>	<i>vestrum</i>
D.	<i>mihi/mi</i>	<i>tibi</i>	<i>nobis</i>	<i>vobis</i>
Ac.	<i>me</i>	<i>te</i>	<i>nos</i>	<i>vos</i>
Abl	<i>me</i>	<i>te</i>	<i>nobis</i>	<i>vobis</i>

Як бачимо, у gen. pl. займенники мали по дві форми. Перші з них мали значення власне родового відмінка (*кого?*) і вживалися рідко, а другі означали виокремлення (*із кого?*): *unus nostrum* “один із нас”, *quattuor vestrum* “четверо з вас”.

Римляни, як уже зазначалося, майже не вживали особових займенників у називному відмінку, тобто в ролі підмета, вони задовольнялися особово-числовими закінченнями дієслів-присудків. Виняток становили протиставлення (*non tu, sed ego* “не ти, а я”) або неповні речення з логічним наголосом на підметі (*Quis erat in Roma? – Ego eram.* “Хто був у Римі? – Я був”).

До особових займенників прилягав займенник **зворотній**, який мав відмінкові форми, схожі на форми займенника другої особи в однині й починався з родового відмінка, тільки з кореневим звуком *s* замість *t*: *sui, sibi, se, se*.

Особові та зворотній займенники є дуже давнім загальноіндоєвропейським лексичним пластом і тому мають прозорі паралелі в латині й сучасних мовах; пор. лат. *me* – англ. *me*, лат. *se* – англ. *self*.

Усі прийменники вживалися з особовими та зворотнім займенниками так само, як з іменниками: *ad me* “до мене”, *pro vobis* “для вас” і т.п. Лише прийменник *cum* ставився *після* займенника і зливався з ним в одне слово: *secum* “з собою”, *pobiscum* “з нами” й под.

Герундій (*gerundium*) – особлива дієслівна форма латини, знайома й англійській мові. Герундій суміщав у собі властивості віддієслівного іменника та дієприслівника й відповідно перекладається по-українськи. Утворювався герундій в латині так само, як і пасивні дієприкметники теперішнього – майбутнього часу (див. заняття 15), відмінювався за схемою другої відміни в однині (див. заняття 5), але не мав називного відмінка, а знахідний відмінок вживався лише з прийменником – найчастіше з прийменником *ad*. Від пасивного дієприкметника, який у реченні був означенням або іменною частиною присудка, герундій відрізнявся тим, що виконував синтаксичну функцію або непрямого додатка (*чого? чому? до чого? чим?*), або – у формі *ablatīvus* – обставини: *condicio accipī-end-i* “умова прийняття”, *advocāre ad accipī-end-um* “запрошувати до прийняття”, *loqui ambuland-o* “розмовляти гуляючи”.

Неправильне дієслово *ire* утворювало герундій суфіксом *-nd-* від основи презенса третьої особи множини *eu-*.

Латинський герундій характеризувався двома синтаксичними особливостями дієслова:

а) при герундії, як і при дієлові, вживалися прислівники способу дії (*bene legendi* “гарного читання”, буквально “гарно читання”);

б) при герундії, утвореному від перехідного дієслова, зберігався прямий додаток в *accusatīvus* (*legendo librum* “читанням книжки”, буквально “читанням книжку”).

Домашнє завдання

Запам'ятати українські слова в латинських перекладах

я, ми, ти, ви, себе знах. відм., розуміти, робити

Проаналізувати в латинських висловах прояви особових займенників та герундія

Docendo, discimus “Навчаючи, (ми й самі) вчимося”. Omnia mea mecum porto “Все своє ношу з собою”. In statu nascendi “В стані зародження”. Nosce te “Пізнай себе”. Modus vivendi “Спосіб життя”

Аудиторна робота

Перекласти на латину українські речення

Мене добре розуміють мої друзі. Вам треба робити ваші справи. Перед нами стоятиме головне питання праці для людей

Перекласти на українську мову наступні рядки зі студентського гімну “Gaudeāmus” (див. дидактичні матеріали)

1-5; 3-4

Перекласти на українську мову назву роману Софії Майданської (там само)

Перекласти на українську мову латинські речення з морфологічним аналізом слів

Caesar idoneam ad navigandum tempestātem exspectāvit. Ave, Caesar, moritūri te salūtant. Vade mecum. Finis edendi bibendique satiētas est

Заняття 18 (Pensum duodevicesimum)

ЗАКРІПЛЕННЯ ТЕМ ЗАНЯТТЯ 17 (Fixatio thematum pensi septimi-decimi)

Домашнє завдання

Запам'ятати українські слова в латинських перекладах
над, звісно, старий, двері, виходити (йти геть), серед, білий

Перекласти з латини, проаналізувати прояви особових чи зворотнього займенників і герундія

Ad Caesārem legāti Gallōrum in castra venērunt colloquendi causa.
Caesar autem putābat sibi neque legātos audiendos, neque condiōnes accipiendas esse

Аудиторна робота

Перекласти на латину українські речення

Звісно, виходити можна тільки через двері. Серед старого міста над білим будинком ми бачимо слова про силу людей світу в боротьбі за світло нового життя.

Перекласти латинські речення на українську мову з морфологічним аналізом словоформ

Cicēro: 1) Si tu et Tullia valētis, ego et Cicēro valēmus. 2) ... alter ad mentiendum parātus est. 3) An decertāre mecum voluit contentiōne dicendi? **Senēca:** Acrior est cupiditas ignōta cognoscendi, quam nota repetendi... **Caesar:** Et tu, Brute, contra me? **Plautus:** Lavando et fricando finem facio. **Digesta** (Матвія – 26:21): Amen dico vobis, quia unus vestrum me traditūrus est. **Католицький гімн:** Te, Deum, laudāmus. **Vergilius** (vīru.): It fama pēr urbēs virēsq̄ue acquirit, eūdo

Заняття 19

(Pensum undevicesimum)

НЕОСОБОВІ ЗАЙМЕННИКИ. УМОВНИЙ СПОСІБ АКТИВНОГО СТАНУ

(*Pronomina impersonalia. Modus conjunctivus actīvi*)

Під терміном *неособові* тут об'єднано всі розряди латинських займенників, окрім особових і зворотнього та тих, які мають родові закінчення з незапаречними ознаками першої – другої (a, us, um) і третьої (is, e) відмін. Неособові займенники мали три родові форми, причому хоча б одна з цих родових форм мала нетипове початкове закінчення, тобто не **a** в жіночому роді, не **us** у чоловічому, не **um** у середньому (винятки поодинокі: nulla, us, um; altera, -ter, -terum; una, -us, -um).

Відмінювання неособових займенників являло собою непросту, доволі строкату картину. Розглянемо спочатку тут типове, системне. Відмінювання цих займенників у однині було показано, коли йшлося про числівник una, unus, unum (див. заняття 15). У множині вони відмінювалися в цілому (відповідно до роду) за схемою першої та другої відмін (середній рід мав завжди в ас. таку саму форму, як і в пом.). Деякі винятки з цієї системи відмінювання мали займенники h-aec, h-ic, h-oc “ця, цей, це”, qu-ae, qu-i(s), qu-od (qu-id) “яка, який, яке; хто, що” та похідні від останнього:

	<i>Singulāris</i>			<i>Plurālis</i>		
	fem	masc.	Neutr.	fem.	masc.	neutr
N.						<i>h-aec</i> <i>qu-ae</i>
D.	<i>h-uic</i>	<i>h-uic</i>	<i>h-uic</i>	<i>qu-ibus</i>	<i>qu-ibus</i>	<i>qu-ibus</i>
Ac.	<i>h-anc</i>	<i>h-unc</i> <i>qu-em</i>				<i>h-aec</i> <i>qu-ae</i>
Abl	<i>h-ac</i>	<i>h-oc</i>	<i>h-oc</i>	<i>qu-ibus</i>	<i>qu-ibus</i>	<i>qu-ibus</i>

В займеннику quae, qui(s), quod (quid) розрізнялися питальний та відносний (у підрядному реченні) варіанти чоловічого й середнього родів: питальний quis? quid?, відносний qui, quod (втім, така диференціація не завжди витримувалася). Цей же займенник у gen., dat. sg. мав орфографічну особливість: коренева літера **q** замінювалася літерою **c**; а ця орфографічна особливість тягла за собою й фо-

нетичну: літера **u**, яка після **q** вимовлялася як приголосний звук, у положенні після **s** вимовлялася як відповідний голосний (до того ж наголошений) звук.

Від цього займенника за допомогою префіксів і постфіксів були утворені похідні займенники: *ali-quis* “хто-небудь”, *quae-quam* “якась” і под.

Займенник із значенням “хто” мав у латині такі форми: чоловічого роду *qui-is* (у питальному реченні) та *qui* (у підрядній частині складнопідрядного речення) – коли йшлося про особу чоловічої чи невідомої статі (“Хто твій батько?”, “Не знаю, хто там гріє у двері”), жіночого роду *quae* – коли йшлося про особу жіночої статі.

У займеннику *e-a, i-s, i-d* “ця, цей, це; та, той, те; вона, він, воно” кореневий звук **i** мав місце лише в *nom. sg. masc., neutr.*, в усіх інших відмінково-числових формах (включаючи й ці роди) корінь був репрезентований звуком **e**. В утвореному на базі цього займенника похідному займеннику *eādem, idem, idem* “той же, той самий” відбувалися певні фонетико-графічні процеси (це помітно навіть у тому, що форми чоловічого й середнього родів *nom. sg.* співпали).

Умовний спосіб (кон’юнктив) утворювався в латині різними способами у зв’язку з тим, що, на відміну від теперішніх європейських мов, мав кореляцію з категорією часу. Найпоширеніший спосіб утворення кон’юнктива – суфіксальний: в основі інфінітива дієслів першої дієвідміни кінцевий голосний **-ā-** замінювався суфіксом **-ē-**, у дієслів другої та четвертої дієвідмін до основ інфінітива додавався суфікс **-ā-**, у дієслів третьої дієвідміни цей же суфікс додавався до основи презенса першої особи однини (це ж відбувалося і з дієсловом *fiō* “я стаю, здійснююся”). Закінчення використовувалися такі, як у презенсі дієслова *esse* (див. заняття 3).

Зазначене додавання кон’юнктивних суфіксів – **-ē-** та **-ā-** вимагає від студента пильності, оскільки може стати причиною помилкової інтерпретації часу, способу та дієвідміни: *amā-mus* “ми любимо” (*praesens indicatīvi actīvi, conjugatio 1*) – *gaude-ā-mus* “радіймо” (*praesens conjunctīvi actīvi, conjugatio 2*), *gaudē-mus* “ми радіємо” (*praesens indicatīvi actīvi, conjugatio 2*) – *am-ē-mus* “любимо” (*praesens conjunctīvi actīvi, conjugatio 1*) і т.п. Тому треба уважно з’ясовувати у словнику приналежність дієслова до певної дієвідміни.

Крім суфіксального способу утворення кон'юнктива, існував ще інший, формально простіший: до інфінітива (теперішнього часу чи перфекта), взятого **цілком, разом із закінченням –rē чи –isse** (щоправда, ці закінчення тут перетворювалися на суфікси), додавалися зазначені закінчення презенса дієслова *esse*: *amā-re-m*, *amav-isse-m* “я любив (любила) б” і т.д.

Дієслово *esse* утворювало кон'юнктив від спеціальної основи *sī-*, а також від інфінітивів *esse* та *fuisse*.

Як уже згадувалося, ці різні способи утворення латинського кон'юнктива мали різну часову характеристику: *ama-m* – кон'юнктив презенса, *amāre-m* – кон'юнктив імперфекта, *amavisse-m* – кон'юнктив перфекта. Але оскільки український умовний спосіб стоїть поза категорією часу і в перекладі з латини ці нюанси відбити неможливо, то й при аналізі кон'юнктива в латинських текстах його часову характеристику не варто розглядати.

Кон'юнктив у латині використовувався значно ширше, ніж умовний спосіб в українській мові: крім звичних для нас значень умови (“Я прийшов би, якби мав час”), бажання (“Ми з задоволенням відпочили б”), побажання (“Ти надів би пальто”) та значень, що вводяться у підрядну частину складнопідрядного речення сполучниками **щоб(и)** та **аби**, латинський кон'юнктив міг означати заклик, пораду, рекомендацію (на українську це перекладається зазвичай наказовим способом); окрім цього, кон'юнктив часто вживався у таких підрядних частинах складнопідрядних речень, які в українському перекладі умовного способу не передбачають.

Домашнє завдання

Запам'ятати українські слова в латинських перекладах

він, вона, воно; той, та, те; цей, ця, це; який, яка, яке; інший, інша, інше; сам, сама, саме; щоб(и)

Проаналізувати в латинських висловах прояви неособових займенників і кон'юнктива

Cui prodest? “Кому вигідно?” Do, ut des “Даю, щоб (і ти мені) дав”. Ex nihilo – nihil “З нічого – нічого (й не буває)”. Feci, quod potui, faciant meliōra potentes “Я зробив, що зміг, хай спроможні зроблять краще”. Pereat mundus, et fiat iustitia! «Хай (навіть) загине світ, але хай здійсниться правосуддя!»

Аудиторна робота

Перекласти на латину українські речення

Дайте (кон'юнктив) його друзям місце для праці. Самій людині жити без товаришів не можна. А ти зрозумів ті слова? З цього місця добре дивитися на всі будинки, які є в нашому місті. Щоб інші тебе розуміли, треба й тобі розуміти інших.

Перекласти на українську мову наступні рядки зі студентського гімну “Gaudeāmus” (див. дидактичні матеріали)

1-1; 2-1,3,4,5; 4-1,2,3,4,5; 5-1,3; 6-1,2,3,5; 7-1,2,3,4

Заняття 20

(Pensum vicesimum)

ЗАКРІПЛЕННЯ ТЕМ ЗАНЯТТЯ 19

(*Fixatio thematum pensi undevicesimi*)

Домашнє завдання

Запам'ятати українські слова в латинських перекладах

хто; кожний, кожна, кожне; декілька; ніщо; книжка; працювати; численний (багато)

Перекласти з латини, проаналізувати прояви неособових займенників і кон'юнктива

Amētis patriam vestram et pareātis legibus ejus. Qui dedit beneficium, taceat; narret, qui accēpit

Аудиторна робота

Перекласти на латину українські речення

Хто з багатьох наших робітників зробив би це? Працювати з нічим – (є) не працювати. Кожна книжка могла б робити велику справу через добре слово

Перекласти на українську мову латинські речення з морфологічним аналізом словоформ

Catullus (*virg.*): Quāre hābe tibī quidquīd hoc libēlli, //Quālecūmque, quōd, o patrōna vīrgo, //Plūs uno māneāt perēnne saēclo. **Horatius** (*virg.*): Cūi sit cōditiō dulcīs sine pūlvēre pālmae? **Cicēro**: 1) Quam quisque norit artem, in hac se exerceat. 2) Haec quum vidērem, quid agērem, iudices? 3) Soli hoc sapienti contingit, ut nihil faciat invītus. **Plautus**: Malo si quid benefacias, id beneficium interīt. **Phaedrus**: En hic declārat, quales sitis iudices. **Digesta**: 1) (*Лк 20:25*) Quae sunt Caesāris – Caesāri. 2) (*Мк 5:9*) Nomen illis – legio. 3) (*Ін 8:7*) Qui sine peccāto est vestrum, primus in illam lapīdem mittat. **Sallustius**: Alter alterius auxiliī eget. **Vergilius**: 1) (*virg.*) Omnia vīncit amōr, et nōs cedāmus amōri. 2) ...quorum pars magna fui. **Senēca**: Nemo amat, quos timet. **Ovidius**: Nullis amor est sanabīlis herbis

Заняття 21

(Pensum vicesimum primum)

ПРИСЛІВНИКИ. ПАСИВНИЙ СТАН ДІЄСЛІВ (*Adverbia. Genus passivum verbōrum*)

В латині були як непохідні, так і похідні прислівники. До непохідних належали прислівники, основа яких складалася лише з кореня, без словотвірних афіксів: *semper* “завжди”, *ubi* “де” та ін. Близькі до них і такі, колишній похідний характер яких доводиться лише скрупульозним етимологічним аналізом (*sic* “так” із *si-se* “якщо тут”), і омонімічні іменним частинам мови (*hic* “тут” із *hic* “цей”).

Похідні прислівники утворювалися головним чином із прикметників суфіксальним способом. При утворенні прислівників на базі прикметників першої-другої відмін найбільш продуктивними були суфікси *-e* та *-o* (*mal-e* “погано”, *rect-e* “правильно, прямо” – *ver-o* “правильно”, *cit-o* “швидко”), дещо меншою була продуктивність суфікса *-um* (*par-um* “мало”, *ver-um* “справедливо, істинно”), зрідка використовувався суфікс *-us* (*advers-us* “навпроти”).

Від прикметників третьої відміни прислівники утворювалися переважно суфіксом *-iter* (*atroc-iter* “жорстоко”, *fort-iter* “сміливо”), інколи – суфіксами *-e* (*facil-e* “легко”) та *-i* (*brev-i* “коротко”).

Форми дієслів пасивного стану утворювалися лише від перехідних дієслів активного стану. До відповідної основи (презенса, імперфекта, першого майбутнього часу) додавалися специфічні пасивні закінчення:

	<i>Singulāris</i>	<i>Plurālis</i>
Pers. 1	<i>or(praes.), r(imperf.)</i>	<i>Mur</i>
Pers. 2	<i>ris</i>	<i>Mīni</i>
Pers. 3	<i>tur</i>	<i>Ntur</i>

Дієслова третьої дієвідміни у 2 особі однини перед закінченням *-ris* мали в основі голосний *-e*, в інших формах – усе як в активному стані.

Інфінітив пасивного стану мав закінчення *-rī* (перша, друга, четверта дієвідміни) та *-ī* (третья дієвідміна).

Дієслова пасивного стану вживалися в реченнях, в яких об'єкт дії виражався підметом, а суб'єкт виражався (або міг виражатися) додатком у формі *ablativus*, інколи з прийменником *a(b)*: *Vita datur (a) parentibus* “Життя дається батьками”. В латині пасивний стан вживався значно ширше, ніж в українській мові, тому при перекладі латинський пасивний стан доводиться інколи передавати активним станом, змінюючи структуру речення: *dic-or* – буквально “я говорюся”, стилістично доцільний переклад “про мене говорять” – і т.п.

У словнику дієслова пасивного стану окремо не даються, оскільки їх неважко утворити від дієслів активного стану.

Формально до дієслів пасивного стану близькі *відкладні дієслова* (*verba deponentia*), які мають закінчення пасивного стану, але не утворені від дієслів активного стану й самі мають активні значення, що особливо яскраво видно при перекладі на інші мови: *mor-i* “вмирати”, *mor-i-or* “(я) вмираю”, *moriebā-ris* “(ти) вмирав”, *morīē-tur* “(він) вмиратиме” і т.д. Відкладні дієслова не мали супіна, натомість перфект характеризувався аналітичністю (розчленованістю форми): *mortuus est* “(він) вмер”.

Мали місце й *напіввідкладні дієслова* (*verba semideponentia*), в яких одні форми були активними, інші – пасивними: *fi-o* “(я) стаю, роблюся” (активна форма) – *fi-ē-rī* “ставати, робитися” (пасивна форма).

Відкладні й напіввідкладні дієслова у словнику даються як самостійні лексичні одиниці.

Домашнє завдання

Запам'ятати українські слова в латинських перекладах

скло, шлях (дорога), ставати (перетворюватися), здаватися (вживатися), входити (приходити), любити (кохати), завжди

Проаналізувати в латинських висловах прояви прислівників і дієслів пасивного стану

Audiātur et altēra pars “Хай буде вислухана й інша сторона” (в суперечці, судочинстві й т.п.). *Bis dat, qui cito dat* “Удвічі більше дає (користі) той, хто дає швидко”. *De mortuis aut bene, aut nihil* “Про мертвих або (слід говорити) добре, або (не слід говорити) нічого”. *Habeat sibi* “Хай собі володіє (на здоров'я)”. *Sic transit gloria mundi* “Так минає слава світу”

Аудиторна робота

Перекласти на латину українські речення

Це скло завжди здається гарним (nominatīvus). На шляху боротьби з самим собою людина стає великою (nominatīvus). Коли люблять, приходять до світла життя

Перекласти на українську мову рядки зі студентського гімну "Gaudeāmus"

3-2,5

Перекласти латинські вислови на українську мову з морфологічним аналізом словоформ

Eam vir sanctus et sapiens sciet veram esse victoriam, quae salva fide et integra dignitāte parabitur. Honōres mutant mores, sed raro in meliōres. Malum consilium est, quod mutāri non potest. Bene, recte putas. Etiam innocentes cogit mentīri dolor

Заняття 22

(Pensum vicesimum secundum)

ЗАКРІПЛЕННЯ ТЕМ ЗАНЯТТЯ 21

(Fixatio thematum pensi vicesimi primi)

Домашнє завдання

Запам'ятати українські слова в латинських перекладах
стіл, батько, тому прислівник

Перекласти з латини, проаналізувати прояви прислівників і пасивно-го стану дієслів

Si discipuli bene student, a magistris laudantur. Amicitia humana maxime negotiis bonis capitur

Аудиторна робота

Перекласти на латину українські речення

Візьми зі столу воду й дай її мені. Твій батько ще не старий, тому він може добре працювати

Перекласти латинські речення на українську мову з морфологічним аналізом словформ

Cicero: 1) Male parta male dilabuntur. 2) Nam reor, nullus, si vita longior darētur, posset esse jucundior. **Plautus:** 1) Non aetate – verum ingenio adipiscitur sapientia. 2) Fortiter malum qui patitur, idem post politur bonum. **Ovidius:** 1) (vipui.) Nītimur in vetitum semper cupimusque negata. 2) Fas est ab hoste doceri. **Horatius:** 1) (vipui.) Nec semper feriēt, quodcumque minabitur, arcus. 2) Multa renescuntur, quae jam cecidere. 3) (vipui.) Quō mihi fortunam, si nōn conceditur ūti? **Catullus** (vipui.): Ille mi pār esse deō videtur, ille, //Sī fas est, superāre divos, qui, sīdens adversus, //Identidem te spectāt et audit, dulce ridētem... **Martialis** (vipui.): Hōc est vivere bis, vita posse priore frui. **Caesar:** Paulum afuit, quin hostes vincerentur. **Juvenalis:** Maxima debetur puero reverentia. **Vergilius** (vipui.): Nec vero terrae ferrē omnes omnia possunt

Заняття 23

(*Pensum vicesimum tertium*)

ЧИТАННЯ ТА ПЕРЕКЛАД ЛАТИНСЬКИХ ТЕКСТІВ

(*Lectio et translatio textōrum Latinōrum*)

Для читання та перекладу тут пропонуються три поетичних тексти, сюжетно знайомі студентам завдяки широкому віддзеркаленню в світовій літературі. Викладач може запропонувати й інші тексти. З технічних причин наголошеність початкових голосних у словах не позначена.

Ovidius. *Metamorphōses* (VIII)

Daēdalus īntereā, Cretēn longūmque perōsus
Exiliūm tactūsque locī natālis amōre,
Clāusus erāt pelagō. “Terrās licet, – īnquit, – et ūndas
Obstruat, āt caelūm, certē, patet – ībimus īllac.
Omnia pōssideāt, non pōssidet āera Mīnos”.
Dīxit et īgnotās animūm dimīttit in ārtes
Nātūrāmque novāt. Nam pōnit in ōrdine pēnnas,
Ut clivō crevissē putēs: sic rūstica quōndam
Fīstula dīsparibūs paulātim sūrgit avēnis.
Tūm lino mēdiāset cēris ālligat īmas
Atque it(a) cōmpositās parvō curvāmine flēctit,
Ut veras īmitetūr avēs. Puer Icarus ūna
Stābat et, īgnarūs sua sē tractāre perīcla,
Ore renīdentī modo, quās vaga mōverat āura,
Cāptabāt plumās, flavām modo pōllice cēram
Mōllibāt lusuquē suō mirābile pātris
Impediēbat opūs...

Примітки: Creten (ac. sg., елемент грецької відміни) – Крит.

Сільська (чабанська) сопілка складалася з семи очеретяних трубочок, вони були різної довжини і скріплялися таким чином, що їхній ряд поступово розширювався, як пера у пташиних крилах

Horatius. Ad Melpomēnen

Exegī monumēt(um), aēre perēnniūs
Rēgalique sitū pyramid(um) āltiūs,
Quōd non īmber edāx, nōn Aquil(o) īmpotēns
Pōssit dīruer(e) āut īnnumerābilis
Annorūm seriēs ēt fuga tēporūm.
Nōn omnīs moriār, mūltaque pārs meī
Vītabīt Libitīn(am): ūsque egō posterā
Crēscam lāude recēns, dūm Capitōliūm
Scāndet cūm tacitā vīrgine pōntifēx.
Dīcar, quā violēns obstrēpīt Aufidūs
Et qua pāuper aquaē Dāunus agrēstiūm
Rēgnavīt populōr(um), ēx humilī potēns
Prīnceps Aēoliūm cārmen ad Italōs
Dēduxīsse modōs. Sūme supērbīām
Quaēsītām meritīs ēt mihi Dēlphicā
Lāuro cīnge volēns, Mēlpomenē, comām.

Синтаксичний коментар. В латині для позначення напрямку міг вживатися ас-
cusatīvus без прийменника (Capitolium “до Капітолія”); див. заняття 16.

Примітки. Ad Melpomēnen (ас. sg., елемент грецької відміни) – до Мельпомени
(музи трагедії та ліричної поезії).

Щороку верховний жрець підіймався з весталкою – мовчазною дівочою – на Капі-
толій для здійснення офір і молінь за процвітання Рима (символ безсмертя Вічного
Міста)

Phaedrus. Lupus et agnus

Ad rīv(um) eundem lupūs et agnus vēnerant,
Sītī compulsi; sūperior stabāt lupus
Longēqu(e) inferior āgnus: tunc fauc(e) īmproba
Latr(o) īncitatus jūrgii caus(am) īntulit.
“Cur, – īnquit, – turbulēntam fecistī mihi
Aquām bibenti?” Lāniger contrā timens:
“Qui pōssum, quaeso, fācere, quod qaēreris?
A tē decurrit ād meos haustūs liquor”.
Repūlsus ille vēritatis vīribus:
“Ant(e) hōs sex menses māl(e), – ait, – dixistī mihi”.
Respōndit agnus: “Equidem nat(us) nōn eram”. –
“Patēr tuus, – inquīt, – maledixīt mihi”.
Atqu(e) īt(a) correptum lācerat injūst(a) nece.
Haec prōpter illos scrīpta (e)st homin(es) fābula,
Qui fictis causis īnnocentes ōpprimunt.

Заняття 24 – 25

(*Pensa vicēsimum quartum et vicesimum quintum*)

ПІДСУМКОВА КОНТРОЛЬНА РОБОТА ТА ЇЇ АНАЛІЗ

(*Labor summālis visitatiōnus et recognitio illius*)

Підсумкова контрольна робота є фактично заліковою формою перевірки того, наскільки студентами засвоєні завдання курсу латинської мови. Контрольна робота передбачає творчий підхід з боку викладача й може мати найрізноманітніші форми й типи завдань. Рекомендуємо два типи завдань. По-перше, студентам пропонується навести певну кількість латинських афоризмів з українськими перекладами, Джерелом цих афоризмів може бути як цей наш посібник, так і інші видання. Оскільки одним із завдань курсу латини є зв'язок з курсом античної (саме давньоримської) літератури, треба, щоб не менш як половина таких афоризмів мала авторство, тобто була пов'язана з творчістю уславлених давньоримських поетів, прозаїків, драматургів. Кількість афоризмів визначає викладач. Студенти повинні бути попереджені ще на початку навчального року, яку кількість афоризмів вони повинні завчити – з демократичною можливістю самостійного вибору. В одному з афоризмів рекомендується здійснити морфологічний аналіз усіх змінюваних слів (словоформ), як це постійно робилося при вивченні кожної морфологічної теми.

Другим завданням може бути те, чим студенти теж регулярно займалися протягом навчального року, – переклад речень з української мови на латину. Викладач може запропонувати студентам шість – вісім українських речень на базі тих 150 слів, які вони завчили в латинських перекладах, із максимальним охопленням морфологічних тем (відмінків, часів, способів і станів), з тим, аби кожен студент вибрав на свій смак для опрацювання три – чотири речення. Обсяг речень (за кількістю слів) визначить викладач, але бажано, щоб цей обсяг був однаковим. В одному з таких перекладених на латину речень може бути здійснено морфологічний аналіз словоформ.

Наступний аналіз контрольної роботи дасть змогу з'ясувати помилки, яких припустилися студенти, й виправити їх.

ДИДАКТИЧНІ МАТЕРІАЛИ

Gaudeāmus

(варіант міжнародного студентського гімну)

1

- 1 Gaudeāmus iġitur,
- 2 Juvēnes dum sumus.
- 3 Post jucundam juventūtem,
- 4 Post molestam senectūtem
- 5 Nos habēbit humus.

2

- 1 Ubi sunt, qui ante nos
- 2 In mundo fuēre?
- 3 Transeas ad supēros,
- 4 Transeas ad infēros,
- 5 Hos si vis vidēre.

3

- 1 Vita nostra brevis est,
- 2 Brevi finiētur.
- 3 Venit mors velocīter,
- 4 Rapit nos atrocīter,
- 5 Nemīni parcētur.

4

- 1 Vivat academia!
- 2 Vivant professōres!
- 3 Vivat membrum quodlibet,
- 4 Vivant membra quaelibet,
- 5 Semper sint in flore!

5

- 1 Vivant omnes virgīnes,
- 2 Gracīles, formōsae!
- 3 Vivant et muliēres,
- 4 Tenērae, amabīles,
- 5 Bonae, laboriōsae!

6

- 1 Vivat et res publica
- 2 Et qui illam regunt!
- 3 Vivat nostra civitas,
- 4 Maecenātum caritas,
- 5 Qui nos hic protēgunt!

7

- 1 Pereat tristitia!
- 2 Pereant dolōres!
- 3 Pereat diabōlus,
- 4 Quivis antiburchius,
- 5 Atque irrisōres!

Іван Котляревський. Енеїда

Частина IV

46

“Енеус, ностер магнус панус	1
І слашний троянорум князь,	2
Шмагляв по морю, як циганус,	3

Ад те, о рекс, прнслав нунк нас.	4
Рогамус, домине Латине,	5
Нехай наш капут не загине,	6
Пермітте жить в землі своїй,	7
Хоть за пекунії, хоть гратіс,	8
Ми дякувати будем сатіс	9
Бенефіценції твоєї.	10

47

О рекс! будь нашим Меценатом	1
І ласкам туам покажи,	2
Енеусу зробися братом,	3
О оптиме! не одкажи,	4
Енеус прінцепс єсть моторний,	5
Формозус, гарний і проворний,	6
Побачиш сам інноміне,	7
Вели акціпере подарки	8
З ласкавим видом і без сварки,	9
Що прислані через мене”.	10

Частина V

101

Біжить, летить, кричить щосили:	5
“Пеккатум робиш, фратер милий,	6
Невинному морс завдаєш.	7
Я стультус, лятро, розбишака,	8
Неквіссімус і гайдамака;	9
Постій! невинную кров ллєш”.	10

Частина VI

84

Еней, к добру з натури склонний,	1
Сказав послам Латинським так:	2
“Латинус рекс єсть невгомонний,	3
А Турнус пессімус дурак.	4
І кваре воювать вам мекум?	5
Латинуса будь путо цекум,	6
А вас, сеньорес, без ума;	7

Латинусу рад пацем дарє,	8
Пермітто мертвих поховаре,	9
І злості корам вас нема.	10

85

Один єсть Турнус ворог меус,	1
Сам, ерго, дебет воювать;	2
Велять так фата, ут Енеус	3
Вам буде рекс, Амагі зять.	4
Щоб привести ад фінем беллюм,	5
Ми зробим з Турнусом дуеллюм;	6
По що всіх сангвіс проливать?	7
Чи Турнус буде, чи Енеус,	8
Покажеть глядіус вель деус,	9
Латинським сцетпро управлять”.	10

Латинські назви українських творів

Contra spem spero (*Леся Українка*)
 Boa constrictor (*Іван Франко*)
 Persōna grata (*Михайло Коцюбинський*)
 In te sperāvi (*Софія Майданська, Київ*)
 Veritas in profundo (*Іван Редчиць, Житомир*)

Латинські вислови на громадських будівлях Житомира

Non scholae, sed vitae discimus (*агроекологічний університет*)
 Per aspēra ad astra (*музей космонавтики*)
 Pax et bonum (*семінарійський костьол*)
 Prior tempore, potior jure (*юридичний офіс на розі вул. Пушкінської та Нового бульвару*)

ЛАТИНСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК

У цьому словнику наводяться запозичення з латини в англійську мову (позначка **запоз.**), а також прояви генетичної, етимологічної спорідненості латинських та англійських слів (позначка **етим.**). Якщо у словнику є поспіль кілька споріднених латинських слів, англійська паралель наводиться, як правило, лише при одному з них. Якщо англійська мова має декілька паралелей до латинського слова, наводиться переважно лише одна з них

А

a(b) (+*abl.*) 1) від; 2) з у *просторі, часі*; 3) *рідко* за

abesse, absum, afui, (afutum)

(*anom.*) бути відсутнім, бракувати

Запоз.: absent

abire, abeo, abii, abitum (*anom.*) іти (геть)

absurda, us, um дурний, безглуздий

Запоз.: absurd

ac як, як і

accipere, accipio, accēpi, acceptum

(3) приймати, одержувати

Запоз.: accept

acris, acer, acre гострий

Запоз.: acerbity

acuta, us, um гострий

Запоз.: acute

ad (+*ac.*) до (*напрямок*); для

addere, addo, addidi, additum (3)

додавати

Запоз.: add

adhaerere, adhaereo, adhaesi, adhaesum (2)

знаходитися близько

adipisci, adipiscor, adeptus sum (3)

depon. досягати(ся)

administrare, administro, administravi,

administratum (1) чинити

Запоз.: administer

adulescentia *f* (1) юний вік, юнацтво

adversa, us, um 1) протилежний;

2) неприємний

Запоз.: adverse

adversus навіпроти

Aegiptia, us, um єгипетський

Aeolia, us, um еолійський, грецький

aequiescere, aequiesco, —, — (3) знаходити душевну рівновагу

Запоз.: equilibrate

aequirere, aequiro, —, — (3) набирати

aer, aeris *m* (3) повітря

Запоз.: aerial

aes, aeris *n* (3) мідь

aetas, aetatis *f* (3) вік

afferre, affero, attuli, allatum

(*anom.*) приносити

ager *m* (2) лан, поле

Запоз.: agrarian

agere, ago, egi, actum (3) діяти

Запоз.: act

agnus *m* (2) ягня

agrestis, agreste сільський, польовий, грубий, неосвічений

ait defect. говорить, каже

alba, us, um білий

Запоз.: albescent

aliena, us, um чужий

Запоз.: alien

alligare, alligo, alligavi, alligatum (1)

сковувати; з'єднувати

Alpes, Alpium *pl.* (3) Альпи

alta, us, um високий
 Етим.: old
 Запоз.: altitude
alte високо
altēra, -er, -erum наступний; інший;
 кожний
 Запоз.: alter
amabilis, e люб'язний
 Запоз.: amateur
amāra, us, um гіркий
amāre, amo, amāvī, amātum (1)
 любити, кохати,
 полюбляти
**ambulāre, ambūlo, ambulāvī, am-
 bulātum** (1) гуляти, йти
 Запоз.: ambulant
amen істинно, по правді
 Запоз.: amen
amica *f* (1) подруга
 Запоз.: amicability
amicitia *f* (1) дружба
amicus *m* (2) друг
amittere, amitto, amīsī, amissum (3)
 втрачати
amor, amoris *m* (3) кохання, любов
an чи *питальне*
animus *m* (2) дух
 Запоз.: animate
annua щороку, щорічно
 Запоз.: annual
annus *m* (2) 1) рік; 2) покоління,
 генерація
ante (+*ac.*) перед, до
 Запоз.: ante-
antiburchius *m* (2) “антистудент”,
 ворог студентства
 Запоз.: anti-
antiqua, us, um стародавній, антич-
 ний
 Запоз.: antique
aper *m* (2) вепр
apis, apis *f* (3) бджола
 Запоз.: apiary
apposita, us, um *partic. pas. perf.* до

арпонєре додавати
 Запоз.: apposition
apud (+*ac.*) біля, поруч з
aqua *f* (1) вода
 Запоз.: aquatic
aquila *f* (1) орел
 Запоз.: aquiline
Aquilo, Aquilonis *m* (3) північний
 вітер (Аквілон)
arcēre, arceo, arcui, – (2) відганяти
arcus *m* (4) лук; *перен.* стріла
 Етим.: arc
 Запоз.: arc
argentum *n* (2) срібло
 Запоз.: argent
arma *n pl.* (2) зброя; війна
 Запоз.: arm
ars, artis *f* (3) мистецтво
 Запоз.: art
artus *m* (4) суглоб
 Запоз.: articulate
asperum *n* (2) колючка, терня; *не-
 рен.* труднощі
 Запоз.: asperity
astrum *n* (2) зірка
 Запоз.: astral
at натомість
atque і, а також
atrociter жорстоко
 Запоз.: atrocious
audire, audio, audivi, auditum (4)
 чути, слухати
 Запоз.: audibility
Aufidus *m* (2) Ауфід річка на *бать-
 ківщині* Горация
aura *f* (1) вітерець
 Запоз.: aura
aurum *n* (2) золото
 Запоз.: aureate
aut або, чи
autem же
auxilium *n* (2) допомога
 Запоз.: auxiliary
avēna *f* (1) очерет

avēre, aveo, – , – (2) здрастувати

avis, avis f (3) птах

Запоз.: aviary

В

balneum n (2) лазня

bellum n (2) війна

Запоз.: bellious

bene добре, гарно, щасливо

Запоз.: bene-

benefacēre, benefacio, benefēci, benefactum (3)

благодіяти

Запоз.: benefaction

beneficium n (2) благодіяння

bibēre, bibo, bibi, – (3) пити

bis двічі

boa f (1) змія

Запоз.: boa

bona, us, um гарний, добрий, хороший

bonum n (2) благо, щастя

brevi коротко; незабаром

Запоз.: brevity

brevis, breve короткий

С

cadēre, cado, cecīdi, casum (3) падати; вмирати

Запоз.: caducous

caelum n (2) небо

Запоз.: celestial

Caesar, Caesāris m (3) Цезар; імператор

caligāre, caligo, caligāvi, caligātum (1) сліпнути,

затуманюватися

calva, us, um лисий

camīnus m (2) пічка

canēre, cano, cecīni, cantum (3)

оспівувати

Етим.: hen

Запоз.: canorous

cantāre, canto, cantāvi, cantātum (1)

співати

Запоз.: canto

capēre, capio, cepi, captum (3) брати, ловити;

приймати; набувати

Етим.: catch

Запоз.: capable

Capitolium n (2) Капітолій *центрального пагорб Рима з храмом*

captāre, capto, captāvi, captātum (1) ловити

caput, capītis n (3) голова

Запоз.: capital

cara, us, um любий

Запоз.: care

carēre, careo, carui, (caritūrus) (2) розкидуватися

(розтринькувати)

caritas, caritātis f (3) об'єкт любові

carmen, carmīnis n (3) пісня, вірш, поезія

castra n pl. (2) табір

casus m (4) випадок

Запоз.: case

1. causa f (1) причина

Запоз.: cause

2. causa (+ gen.) заради, для *післялог*

cedēre, cedo, cessi, cessum (3) йти;

підкорятися

Запоз.: cede

celēris, celēre швидкий

Запоз.: celerity

cenāre, ceno, cenāvi, cenātum (1)

обідати

censūra f (1) суд; критика

Запоз.: censure

census m (4) майно

Запоз.: census

cera f (1) віск

Запоз.: cere

certe звично

Запоз.: certainly

cessāre, cesso, cessāvi, cessātum (1)

відпочивати

Запоз.: *cessacion*

Cicero, Cicerōnis *m* (3) Цицерон
cingere, cingo, cinxi, cinctum (3)

обвивати

Запоз.: *cincture*

cinis, cinēris *m* (3) попіл

Запоз.: *cinerary*

circiter приблизно

circumdāta, us, um *partic. pas. perf.*

do **circumdāre** оточувати

Запоз.: *circum-*

cito швидко

civitas, civitātis *f* (3) 1) держава;

2) спільнота

Запоз.: *civil*

clamāre, clamo, clamāvi, clamātum

(1) кричати

Етим.: *cry*

Запоз.: *clamour*

claudere, claudio, clausi, clausum (3)

зачиняти, закривати

Етим.: *clue*

Запоз.: *close*

clivus *m* (2) узвишся, пагорб, похил

cogere, cogo, coēgi, coactum (3)

змушувати

Запоз.: *coaction*

cognoscere, cognosco, cognōvi,

cognitum (3) пізнавати

Запоз.: *cognition*

colere, colo, colui, cultum (3) оброб-
ляти

Етим.: *wheel*

Запоз.: *cultivate*

colloqui, colloquor, collocutus sum

depon. (3)

розмовляти, вести переговори

Запоз.: *colloquial*

columba *f* (1) голубка

columna *f* (1) *перен.* книжкова лавка

Запоз.: *column*

coma *f* (1) волос, волосина; голова

Етим.: *comb*

comparare, compāro, comparāvi,

comparātum (1) готувати

compellere, compello, compūli,

compulsum (3)

спонукати

Запоз.: *compel, compulsion*

componere, compōno, composui,

compositum (3)

1) прирівнювати;

2) складати

Запоз.: *component*

compulsa, us, um *part. pas. perf. do*

compellere

concedere, concēdo, concessi, con-

cessum (3) дозволяти

Запоз.: *concede, concession*

concinnitas, concinnitātis *f* (3) вито-
нченість

Запоз.: *concinnity*

concordia *f* (1) згода

Етим.: *heart*

Запоз.: *concord*

conditio, conditiōnis *f* (3) умова

Запоз.: *condition*

conditor, conditōris *m* (3) засновник

consensio, consensioēnis *f* (3) згода

Запоз.: *consent*

consilium *n* (2) 1) розум; 2) рішення

consistere, consisto, consūti, – (3)

замерзати

Запоз.: *consist*

consonare, consōno, consonui, – (1)

шуміти

Запоз.: *consonance*

**constare, consto, consūti, (consta-
tūrus)** (1)

дорівнювати в ціні

constientia *f* (1) сумління

constrictor, constrictōris *m* (3) стис-
кувач

Запоз.: *constrict*

consuescere, consuesco, consuēvi,

consuetum (3) звикати

Запоз.: *consuetude*

contemnĕre, contemno, contempsi, contemptum (3) зневажати
Запоз.: *contemn*
contentio, contentiōnis *f* (3) підвищення
continĕre, contineo, continui, contentum (2) стримувати
Запоз.: *continence*
contingĕre, contingit, contigit, – (3) *impers.* вдаватися, щастити
Запоз.: *contingency*
contra (+*ac.*) проти, всупереч; без
Запоз.: *contra*
contumelia *f* (1) образа
Запоз.: *contumely*
copiae *fpl.* (1) військо
cora *f* (1) пісня
cornu *n* (4) 1) фланг; 2) річище
Етим.: *horn*
Запоз.: *corner*
corpus, corpōris *n* (3) тіло
Запоз.: *corporal*
corripĕre, corripio, corripui, correptum (3) хапати
corva *f* (1) ворона
Запоз.: *corvine*
crescĕre, cresco, crevi, cretum (3) посилюватися, зростати
Запоз.: *crescent*
crux, crucis *m* (3) хрест
Етим.: *cross*
Запоз.: *crucial*
cucurbĭta *f* (1) гарбуз
cui *dat. sing. do qui*
1. **cum** (+*abl.*) з разом
2. **cum** *conj.* коли
cuncta, us, um весь, всілякий
cunctim разом, сукупно
cupĕre, cupio, cupīvi, cupītum (3) бажати
Етим.: *hope*
cupiditas, cupiditātis *f* (3) бажання
cur навіщо; чому
cura *f* (1) турбота, старанність

curvāmen, curvamīnis *n* (3) викривлення, вигин
Запоз.: *curvature*

D

Daedālus *m* (2) Дедал
dare, do, dedi, datum (1) давати; чинити
Daunus *m* (2) Давн міфічний цар Апулії, батьківщини Горація
dea *f* (1) богиня
Запоз.: *deity*
debĕre, debeo, debui, debītum (2) мусити
Запоз.: *debit*
decernĕre, decerno, decrēvi, decrētum (3) вирішувати
Запоз.: *decree*
decertāre, decerto, deertāvi, decertātum (1) боротися
declarāre, declaro, declarāvi, declarātum визначати
Запоз.: *declare*
decor, decōris *m* (3) типовість
Запоз.: *decor*
decurrĕre, decurro, decurri, decursum (3) збігати вниз
dedĕcus, dedecōris *n* (3) безчестя
deducĕre, dedūco, deduxi, deductum (3) виводити
Запоз.: *deduce*
deficĕre, deficio, defēci, defectum (3) робити недостатнім
Запоз.: *deficiency*
delectāre, delecto, delectāvi, delectātum (1) розважати
Запоз.: *delectable*
delĕre, deleo, delēvi, delētum (2) руйнувати
Запоз.: *delete*
Delphica, us, um дельфійський
deponĕre, depōno, deposui, depositum (3) скидати

Запоз.: depose
despicāta, us, um зневажений
deus m (2) бог
dextra, -ter, -trum правий #dextram
 partem умілю
 Запоз.: dexter
di nom. pl. do deus
diabŏlus m (2) диявол
 Запоз.: diablerie
dicĕre, dico, dixi, dictum (3) говори-
 ти
 Запоз.: dictate
dies f(m) (5) день
 Етим.: day
 Запоз.: dies
difficultas, difficultātis f (3) труднощі
 Запоз.: difficult
digerĕre, digĕro, digessi, digestum
 (3) розділяти
dignitas, dignitātis f (3) гідність
 Запоз.: dignity
dilābi, dilābor, dilapsus sum (3) de-
ron. руйнуватися,
 пропадати
 Запоз.: dilapidation
dilucŭlum n (2) світанок
dimittĕre, dimitto, dimisi, dimissum
 (3) відпускати, спрямовувати
diruĕre, diruo, dirui, dirŭtum (3)
 руйнувати
discĕre, disco, didici, – (3) вчитися
discipŭlus m (2) учень
 Запоз.: disciple
dispar, dispāris f, m, n нерівний, не-
 однаковий
 Запоз.: disparate
diu довго
divi nom. pl. do deus
divīna, us, um божий
 Запоз.: divine
docĕre, doceo, docui, doctum (2)
 навчати, освічувати
 Запоз.: docile
dolor, dolŏris m (3) біль; скорбота

Запоз.: dolorous
dolorŏsa, us, um згорьований
domi вдома
 Запоз.: domestic
domīnus m (2) пан
 Запоз.: dominat
donec доки
duae f, duo m, n два
 Етим.: two
 Запоз.: dual
dulce приємно
 Запоз.: dulcet
dulcis, dulce солодкий, приємний
dum поки

E

ea, is, id та, той, те; така, такий, таке;
 вона, він, воно
eādem, idem, idem та, той, те
edax, edācis f, m, n ненажерливий
edĕre, edo, edi, esum (3) їсти
 Етим.: eat
 Запоз.: edacious
egĕre, egeo, egui, – (2) потребувати
ego я
 Етим.: I
 Запоз.: ego
eloquentia f (1) красномовство
 Запоз.: eloquence
emendāre, emendo, emendāvi,
emendātum (1)
 виправляти
 Запоз.: emend
en ось
enumerāre, enumerŏ, enumerāvi,
enumerātum (1)
 перераховувати
 Етим.: number
 Запоз.: enumerate
epistŭla f (1) лист
 Запоз.: epistle
eques, equitis m (3) вершник
 Запоз.: equestrian
equidem насправді

ergo отже
erubescēre, erubesco, erubui, – (3)
 червоніти
 Запоз.: erubescēt
esse, sum, fui, – (*anom.*) бути
 Етим.: be
 Запоз.: essence
est 3 *pers. sg. praes. do esse*
 Етим.: is
et і
 Запоз.: et
etiam навіть
eundem=eundem *ac. sg. do idem*
evolāre, evōlo, evolāvi, evolātum (1)
 вилітати
 Запоз.: volant
ex (+*abl.*) від, з
exercēre, exerceo, exercui, exercitum
 (2) вправлятися
 Запоз.: exercise
exercitus *m* (4) військо
exigēre, exīgo, exēgi, exactum (3)
 споруджувати
exilium *n* (2) вигнання
 Запоз.: exile
experientia *f* (1) практика
 Запоз.: experience
expugnāre, expugno, expugnāvi, expugnātum (1) захоплювати
expectāre, exspecto, exspectāvi, exspectātum (1) очікувати

F

fabricāre, fabrīco, fabricāvi, fabricātum (1) чинити
 Запоз.: fabric
fabūla *f* (1) байка
facēre, facio, feci, factum (3) робити;
 діяти
 Запоз.: fact
facile легко
 Запоз.: facile
fama *f* (1) поголос, слава
 Запоз.: fame

fas варто
fatum *n* (2) доля
 Запоз.: fatal
fauce тільки *abl.* пащею
felix, felicis *f, m, n* щасливий
 Запоз.: felicitous
ferire, ferio, -, - (4) вдаряти
 Етим.: bristle, break
ferre, fero, tuli, latum (*anom.*)
 1) нести;
 2) породжувати
 Етим.: bear
festināre, festīno, festināvi, festinātum (1)
 поспішати
ficta, us, um вигаданий
 Запоз.: fiction
fides *f* (5) 1) вірність; довіра;
 2) чесність
 Запоз.: fidelity
filia *f* (1) дочка
filius *m* (2) син
 Запоз.: filial
finire, finio, finivi, finitum (4) кінча-
 ти
finis, finis *m/f* (3) кінець; межа
 Запоз.: finish
fistula *f* (1) сопілка
 Запоз.: fistula
flava, us, um жовтий, золотавий
flectere, flecto, flexi, flexum (3) виги-
 нати, повертати
 Запоз.: flex
florere, floreo, florui, – (2) процвіта-
 ти
flos, floris *m* (3) квітка; розквіт
 Запоз.: flower
flumen, fluminis *n* (3) річка
 Запоз.: flume
formosa, us, um красивий, квітучий
fortis, forte сильний
 Запоз.: fortify
fortiter мужньо
fortuna *f* (1) удача

Запоз.: fortune
fovĕre, foveo, fovi, fotum (2) гріти
frater, fratris *m* (3) брат
 Етим.: brother
 Запоз.: fraternal
fricāre, frico, fricui, fric(ā)tum (1)
 витирати
 Запоз.: friction
fructus *m* (4) плід
 Запоз.: fruit
frui, fruor, frūitus sum (3) *depon.*
 насолоджуватися,
 втішатися
frumentum *n* (2) хліб зерно
 Запоз.: frumenty
fu- основа *perf. do esse*
fucus *m* (2) трутень
 Етим.: bee
fuga *f*(1) втеча
 Запоз.: fugitive
fugāre, fugo, fugāvi, fugātum (1)
 проганяти
fugĕre, fugio, fugi, fugitūrus (3) уни-
 кати, ухилятися
fulgur, fulguris *n* (3) блискавка
 Запоз.: fulgent
fumus *m* (2) дим
 Запоз.: fume
fundĕre, fundo, fudi, fusum (3) роз-
 бивати
futura, us, um призначений, намі-
 чений
 Запоз.: future

G

Gallus *m* (2) галл *представник пле-*
мені на території
сучасної Франції
gaudĕre, gaudeo, gavīsus sum *semi-*
dep. радіти
 Запоз.: gaud
gelu *n* (4) мороз
 Етим.: cold
 Запоз.: gelid

gens, gentis *f*(3) народ
 Етим.: kind
 Запоз.: gentle
gerĕre, gero, gessi, gestum (3) вести
gladius *m* (2) меч
 Запоз.: gladiator
gloria *f*(1) слава
 Запоз.: glory
gracilis, e стрункий, граційний
 Запоз.: grace
grata, us, um бажаний
gravis, grave тяжкий, важкий
 Запоз.: gravity

H

habĕre, habeo, habui, habitum (2)
 мати *дієслово*
 Етим.: have
habitāre, habitō, habitāvi,
habitātum (1) мешкати
 Запоз.: habitable
haec, hic, hoc ця, цей, це
 Етим.: he
Hannibal, Hannibālis *m* (3) Ганнібал
haud не
haustus *m* (4) ковток
herba *f*(1) трава
 Запоз.: herb
hic тут
hoc це
hodie сьогодні
homo, hominis *m* (3) людина
 Запоз.: homicide
honestā, us, um гідний, чесний, по-
 рядний
 Запоз.: honest
honor, honōris *m* (3) почесь
 Запоз.: honour
hora *f*(1) година
 Запоз.: hour
hostis, hostis *m* (3) ворог
 Етим.: guest
 Запоз.: host
humāna, us, um людський

Запоз.: human
humilis, humile низький, незнатний
Запоз.: humiliate
humus ґземля (грунт)
Запоз.: humus

I

ibi там
Icārus *m* (2) Ікар
id це
Етим.: it
idem той (самий); те (same)
Запоз.: idem
identidem безперестанно
idonea, us, um зручний
igītūr ж(е)
igna, us, um чужий
ignāra, us, um незнаючий, незнайо-
мий
Запоз.: ignore
ignāva, us, um лінивий
ignis, ignis *m* (3) вогонь
Запоз.: ignis fatuus
ignominia *f* (1) ганьба
Запоз.: ignominy
ignōta, us, um непізнаний
Ilium *n* (2) Іліон, Троя
illa, ille, illud вона, він, воно
Етим.: ilk
illac туди
ima, us, um найнижчий, найглиб-
ший
imber, imbris *m* (3) злива
imitāri, imitor, imitātus sum (1) *de-*
pon. наслідувати
Запоз.: imitate
imitātor, imitātōris *m* (3) наслідувач,
імітатор
impedire, impedio, impedivi,
imieditum (4) утрудняти
Запоз.: impede
imponere, impōno, imposui, im-
positum (3) накладати
impōtens, impotentis *f, m, n* безсилий

Запоз.: impotent
imprōba, us, um 1) впертий; 2) без-
соромний
Запоз.: improbity
in (+*ac., abl.*) в; на
Етим.: in
incessus *m* (4) хода
incipere, incipio, incēpi, inceptum (3)
починати
Запоз.: incipient
incitare, incito, incitāvi, incitātum (1)
збуджувати
Запоз.: incite
increpare, increpo, increpui, in-
crepitum (1) з'являтися
infēra, us, um нижній; *перен.* той,
що в пеклі
Запоз.: inferior, infernal
inferre, infero, intūli, illātum (*anom.*)
затівати, шукати
#inferre causam знайти привід
infinīta, us, um нескінченний
Запоз.: infinite
ingenium *n* (2) обдарованість
Запоз.: ingenious
ingens, ingentis *f, m, n* великий
ingenua, us, um благородний, шля-
хетний
Запоз.: ingenuous
initium *n* (2) початок
Запоз.: initiale
injuria *f* (1) несправедливість
Запоз.: injure
injusta, us, um несправедливий,
беззаконний
Запоз.: injustice
innōcens, innocentis *f, m, n* невинний
Запоз.: innocent
innumerabilis, innumerabile незчи-
сленний
Запоз.: innumerable
inquit defect. говорить, каже
insequi, insequor, insecūtus sum
depon. (3) переслідувати

Етим.: say

integra, us, um незаплямований

Запоз.: integer

interea між тим

interire, intereo, interii, interitum

(*anom.*) пропадати

invenire, invenio, invēni, inventum

(4) знаходити

Запоз.: invent

invita, us, um вимушений

Запоз.: invite

ira *f*(1) гнів

Запоз.: dies irae

ire, eo, ii, itum (*anom.*) іти

irrisor, irrisōris *m*(3) насмішник

is він, цей

ita так

Itāla, us, um італійський

J

jam уже (вже)

jucunda, us, um приємний, щасливий

Judaus *m*(2) єврей

judex, judicis *m*(3) суддя

Запоз.: judge

jurgium *n*(2) сварка

juvēnis, e юний, молодий

Етим.: young

Запоз.: junior

juventus, juventutis *f*(3) молодість, юність

juxta (+*ac.*) біля

L

labor, labōris *m*(3) праця

Запоз.: labour

laboriōsa, us, um працьовитий

lacerare, lacero, laceravi, laceratum

(1) шматувати

Запоз.: lacerate

lacrima *f*(1) сльоза

lacrimosa, us, um заплаканий

laniger *m*(2) ягня

Етим.: lamb

lapillus *m*(2) камінець

lapis, lapidis *m*(3) камінь

Запоз.: lapidary

Latinus *m*(2) Латин (*власне ім'я царя*)

latro, latrōnis *m*(3) бандит, розбійник, грабіжник

laudare, laudo, laudavi, laudatum

(1) хвалити

Запоз.: laud

laudator, laudatoris *m*(3) оспівувач

laurus *f*(2) лавр *дерево*; лавровий вінок

Запоз.: laurel

laus, laudis *f*(3) похвала, слава

Запоз.: laud

lavare, lavo, lavi, lavatum (1) мити

Запоз.: lave

legatus *m*(2) посол

Запоз.: legate

legio, legiōnis *f*(3) легіон

Запоз.: legion

lente повільно

lepus, lepōris *m*(3) заєць

Запоз.: leporine

lex, legis *f*(3) закон

Запоз.: legal

libellus *m*(2) книжечка

Запоз.: library

libera, -ber, -bērum вільний

Libitina *f*(1) богиня смерті, смерть

licere, licet, licuit, – (2) *impers.* можна, дозволяється;

licet нехай

lingua *f*(1) 1) язик; 2) мова

Запоз.: lingual, language

linum *n*(2) нитка

Етим.: line

liquor, liquōris *m*(3) рідина, волога, вода

Запоз.: liquid

littera *f*(1) 1) літера; 2) лист;

3) наука

Запоз.: literal
locus *m* (2) місце
 Запоз.: local
longa, us, um довгий, тривалий
 Етим.: long
longe далеко
lupus *m* (2) вовк
 Етим.: wolf
 Запоз.: lupine
lusus *m* (4) гра, забава
lux, lucis *f* (3) світло **#prima luce** на світанку
 Етим.: light
 Запоз.: lucent

М

Maecēnas, Maecenātis *m* (3) Меценат *покровитель талантів (слово стало загальною назвою)*
magis більше
magister *m* (2) учитель
 Запоз.: magistral
magistra *f* (1) вчителька
magna, us, um великий
 Етим.: might
 Запоз.: Magna Charta
major, majōris *m* (3) *contrar. до magnus; перен. предок*
 Запоз.: major
mala, us, um поганий
 Етим.: small
 Запоз.: malady
male погано; нечесно; дурно, безглуздо
maledicēre, maledīco, maledixi, maledictum (3)
 лихословити
 Запоз.: malediction
 1. **malum** *n* (2) яблуко
 2. **malum** *n* (2) лихо, горе
manēre, maneo, mansi, mansum (2)
 залишатися, зберігатися
manus *f* (4) рука

Запоз.: manual
Marius *m* (2) Марій *давньоримський полководець*
mater, matris *f* (3) мати
 Етим.: mother
 Запоз.: mater
maxīma, us, um *superl. до magna, us, um*
 Запоз.: maximum
maxīme найбільше
me ac., abl. до ego
 Етим.: me
mea, us, um мій
 Етим.: my
media, us, um середній
 Етим.: middle
 Запоз.: medium
mediocris, mediocre посередній, невиразний
mei мене
melior *f, m, melius* *n* кращий
 Запоз.: meliorate
membrum *n* (2) учасник
 Запоз.: member
memoria *f* (1) пам'ять; спомин
 Запоз.: memory
mens, mentis *f* (3) розум, мислення, думка
 Етим.: mind
 Запоз.: mental
mensis, mensis *m* місяць
 Етим.: month
 Запоз.: menses
mentīri, mentior, mentitus sum (4) *depon.* брехати
meritum *n* (2) заслуга
 Запоз.: merit
metus *m* (4) страх
mi мені
mihi мені
miles, militis *m* (3) воїн
 Запоз.: military
militāre, militō, militāvi, militātum (1) воювати, боротися

mille *sg.*, **milīa** *pl.* тисяча
 Запоз.: mile
mināre, mino, mināvi, minātum (1)
 спрямовувати
Minos, Minōis *m* (3) Мінос *цар*
Криту
mirabilis, mirabile дивний
 Запоз.: miracle
misēra, ī, um нещасний
 Запоз.: miser
misērum *n* (2) нещастя
mittēre, mitto, mīsi, missum (3)
 1) посилати, надсилати; 2) кидати
 Запоз.: mission
mobilis, mobile мінливий, різноманітний
 Запоз.: mobile
modo... modo... то... то
modus *m* (2) 1) міра; 2) рубіж
 Запоз.: modus
molesta, us, um тяжкий, гнітючий
 Запоз.: molest
mollire, mollio, mollivi, mollitum (4)
 розминати, пом'якшувати
 Етим.: mill
 Запоз.: mollity
mons, montis *m* (3) гора
 Запоз.: Montreal
mora *f* (1) затримка, перечікування
 Запоз.: moratorium
mori, morior, mortuus sum *depon.*
 вмирати
 Етим.: murder
 Запоз.: moribund
mors, mortis *f* (3) смерть
mortalis, mortāle смертний
mos, moris *m* (3) звичай; характер
 Запоз.: moral
movēre, moveo, movi, motum (2)
 рухати, зрушувати
 Запоз.: move, motor
mulier, mulieris *f* (3) жінка *шлюбного віку*

multa, us, um численний (багато)
 Запоз.: multitude
multo значно
multum багато
mundus *m* (2) світ
 Запоз.: mundale
Musa *f* (1) Муза *одна з богинь мистецтва і наук*
 Запоз.: muse
musca (1) муха
 Етим.: midge
mutāre, muto, mutāvi, mutātum (1)
 змінювати
 Запоз.: mutable

N

nam 1) насправді; 2) а саме
narrāre, narro, narrāvi, narrātum
 (1) розповідати
 Запоз.: narrate
nasci, nascor, natus sum (3) *depon.*
 походити, народжуватися
 Запоз.: nascent, natal
natālis, natāle рідний
natūra *f* (1) 1) природа; 2) характер
 Запоз.: nature
navigāre, navigo, navigāvi, navigātum (1) відпливати
на кораблі
 Етим.: net
 Запоз.: navigate
nec і не
negāre, nego, negāvi, negātum (1) не
 дозволяти
 Запоз.: negate
negotium *n* (2) праця, робота, заняття
 Запоз.: negotiate
nemo, neminis (3) ніхто
 Запоз.: nemine
Neptūnus *m* (2) Нептун *морський бог*
nequam *adj. indecl.* негідний

neque... neque ні... ні
nervus *m* (2) нерв
 Запоз.: nerve
neutra, us, um ні той і ні той, жоден
 Запоз.: neuter
nex, necis *f* (3) вбивство, смерть
nihil ніщо
 Запоз.: nihility
Nilus *m* (2) Ніл
niti, nitor, nisus sum (3) *depon.* прагнути
nobilis, nobile знаменитий
 Запоз.: noble
nocēre, noceo, nocui, nocitum (2)
 зашкодити
nomen, nomīnis *n* (3) ім'я
 Етим.: name
 Запоз.: nominal
nomināre, nomīno, nomināvi, nominātum (1) називати
non не; ні *заперечна відповідь*
 Етим.: not, no
 Запоз.: non-
nonne? хіба не?
nos ми; нас
noscēre, nosco, novi, notum (3) пізнавати
 Етим.: know
nostra, -ter, -trum наш
nota, us, um пізнаний
notāre, noto, notāvi, notātum (1)
 позначати
 Запоз.: notation
nova, us, um новий
 Етим.: new
 Запоз.: renovate
novāre, novo, novāvi, novātum (1)
 оновлювати
novem дев'ять
 Етим.: nine
 Запоз.: November
novitas, novitatis *f* (3) новина
nubila, us, um похмурий

Запоз.: nebula
nulla, us, um ніякий, жодний, ніхто
 Запоз.: null
num невже, хіба
numerāre, numēro, numerāvi, numerātum (1)
 нараховувати
 Запоз.: numeration
numērus *m* (2) число, кількість
nunc зараз, тепер
 Етим.: now

O

obdurāre, obdūro, obdurāvi, obdurātum (1) бути терплячим
 Запоз.: durable
obstrepēre, obstrēpo, obstrepui, obstrepitum (3) шуміти
 Запоз.: obstreperous
obstruēre, obstruo, obstruxi, obstructum (3)
 загороджувати
 Запоз.: obstruct
occidēre, occido, occīdi, occisum (3)
 вбивати
occupāre, occūpo, occupāvi, occupātum (1) окупувати
 Запоз.: occupy
Oceānus *m* (2) океан
 Запоз.: ocean
ocium *n* (2) дозвілля
octoginta вісімдесят
 Етим.: eighty
 Запоз.: oct-
ocūlus *m* (2) око
 Етим.: eye
 Запоз.: ocular
oleum *n* (2) масло
 Етим.: oil
 Запоз.: oleaginous
olim надалі
omnis, omne весь

Запоз.: omni-
oppidum *n* (2) місто *провінційне*
opprimere, opprimo, oppressi, oppressum (3)
 знищувати, давити, губити
optima, us, um *superl. do bona*
 Запоз.: optimism
orden, ordinis *n* (3) порядок
 Запоз.: ordinal
ornamentum *n* (2) прикраса
 Запоз.: ornament
ornare, orno, ornavi, ornatum (1)
 прикрашати
os, oris *n* (3) рот; обличчя
 Запоз.: osculate
otiosa, us, um вільний, відпочиваючий
 Запоз.: otiose
otium *n* (2) відпочинок; неробство
ovis, ovis *f* (3) вівця
 Запоз.: ovine
ovum *n* (2) яйце
 Запоз.: oviform

Р

pallium *n* (2) плащ
 Запоз.: pall(ium)
palma *f* (1) пальма *символ перемоги*
 Запоз.: palm
 1. **par, paris** *n* (3) пара, двійко
 2. **par, paris** *f, m, n* рівний, однаковий
 Запоз.: par
parare, paro, paravi, paratum (1)
 досягати
parata, us, um готовий
parcere, parco, peperci, – (3) приносити щастя
parere, pareo, parui, paritum (2)
 підкорятися
parere, pario, peperci, partum (3)
 здобувати
pars, partis *f* (3) частина

Запоз.: partial
parum мало
parva, us, um малий
pastor, pastoris *m* (3) пастух
 Запоз.: pastor
pater, patris *m* (3) батько
 Етим.: father
 Запоз.: pater
patere, pateo, patui, – (2) відкриватися, бути відкритим
pati, patior, passus sum (3) *depon.* зносити
patria *f* (1) батьківщина
 Запоз.: patriot
patrona *f* (1) покровителька
 Запоз.: patron
paulum потроху
 Запоз.: paulity
paulum трохи, мало
pauper, pauperis *f, m, n* бідний, небагатий
 Запоз.: pauper
paux, pacis *f* (3) мир
 Запоз.: paux, peace
peccatum *n* (2) гріх, провина
 Запоз.: peccable
pecunia *f* (1) гроші
 Запоз.: pecuniary
pecus, pecoris *n* (3) худоба, бидло; зграя
pelagus *n* (2) море
 Запоз.: pelagic
pendere, pendeo, pependi, – (2) висіти, бути розіп'ятим
 Етим.: spen
 Запоз.: pendant
penna *f* (1) перо
per (+*ac.*) через
 Запоз.: per
perennis, perenne довговічний, міцний
 Запоз.: perennial

peric(ŭ)lum *n* (2) небезпека
Запоз.: peril
perire, pereo, perii, peritum *anom.*
згинути, загинути
permittere, permitto, permisi, permissum (3) дозволяти
Запоз.: permit
perōsa, us, um сповнений ненависті
perpetua, us, um вічний, безсмертний
persōna *f* (1) особа
Запоз.: person
perstare, persto, persŭti, (perstatum) (1) твердо стояти
pes, pedis *m* (3) нога, стопа
Етим.: foot
Запоз.: pedal
Plato, Platōnis *m* (3) Платон
pluma *f* (1) перо
Запоз.: plume
plus більше
Запоз.: plus
poēta *m* (1) поет
Запоз.: poet
polior, politus sum, poliri (4) *depon.*
домагатися
pollex, pollicis *m* (3) великий палець
Етим.: feel
ponere, pono, posui, positum (3)
розташовувати
Запоз.: pose
Ponticus *m* (2) Понтик *власне ім'я*
можновладця
pontifex, pontificis *m* (3) понтифік,
верховний жрець
Запоз.: pontiff
populus *m* (2) народ
Запоз.: people, popular
posse = potesse
Запоз.: possible
possidere, possideo, possēdi, possessum (2) володіти, мати
Запоз.: possess

post 1) *присл.* потім, опісля;
2) *прійм.* (+*ас.*) після
Запоз.: post-
postera, us, um майбутній
Запоз.: posterior
potens, potentis *f, m, n* сильний, могутній, спроможний
Запоз.: potent
potentia *f* (1) сила
potesse, possum, potui, – (anom.)
могти
praeda *f* (1) здобич
Етим.: forget
Запоз.: predacious
praesese, praesum, praefui, (praefutum) (*anom.*)
бути присутнім
Запоз.: present
praemium *n* (2) нагорода
Запоз.: premium
praeseptis, praeseptis *f* (3) вулик
praevalere, praevalleo, praevalui, praevalitum (2)
переважати
Запоз.: prevail
pretium *n* (2) вартість, цінність
Запоз.: pretty
prima, us, um перший, передовий
#**prima luce** на світанку
Етим.: first
Запоз.: primacy
princeps, principis *m* (3) керівник, вожак
Запоз.: prince
prior *f, m, prius* *n* попередній
Запоз.: prior
pro (+*abl.*) за на користь, замість
Етим.: for
Запоз.: pro-
procedere, procēdo, processi, processum (3) приходити
Запоз.: proceed
prodesse, prosum, profui,

(**profūtum**) (*anom.*)

допомагати, приносити користь

proelium *n* (2) битва, бій

professor, professoris *m* (3) профе-
сор

Запоз.: professor

profundum *n* (2) глибина

Запоз.: profound

propior *f, m*, **propius** *n* ближчий

propter (+*ac.*) стосовно

**protegère, protēgo, protexi, protec-
tum** (3) захищати

Запоз.: protect

publica, us, um державний

Запоз.: public

puer *m* (2) дитина; хлопчик

Запоз.: puerile

pugnāre, pugno, pugnāvi,

pugnātum (1) боротися,

воювати

Запоз.: pugnacious

pulchra, -lcher, -lchrum красивий

pulchre красиво

pulvis, pulvērīs *m* (3) боротьба, на-
пруга, зусилля

Запоз.: pulverize

Punīca, us, um пунічний, карфаген-
ський

putāre, puto, putāvi, putātum (1)

вважати; міркувати

Запоз.: putative

pyrāmis, pyramīdis *f* (3) піраміда

Запоз.: pyramid

Q

qua де

quadrigentae, i, a чотириста

Запоз.: quadri-

quae, qui, quod яка, який, яке; хто,
що

Етим.: what, who

quaelibet, quilibet, quodlibet будь-
яка, будь-який, будь-яке

quaeque, quisque, quodque кожна,

кожний, кожне

quaerēre, quaero, quaesīvi,

quaesītum (3) шукати

Запоз.: querist, question

quaeso будь ласка; перепрошую

qualecumque щось таке

qualis, quale який

Запоз.: quality

quam ніж *спол.*

quantum скільки

Запоз.: quantum

quare тому *присл.*

-que і

queri, queror, questus sum (3) *de-*
ron. скаржитися

Етим.: whistle

Запоз.: querulous

qui як

quia що *спол.*

quid що, щось

quidem хоча

quidquid щось

quin *conj.* що

quo 1) куди; 2) навіщо

quod яке

quodcumque куди

quondam колись; інколи

Запоз.: quondam

quoque також

quot скільки

Запоз.: quota

quum коли

R

radix, radicis *f* (3) корінь

Запоз.: radical

rapēre, rapio, rapui, raptum (3)

хапати

Етим.: rafter

Запоз.: rape

rārītas, raritātis *f* (3) рідкість

Запоз.: rare

raro рідко

recens, recentis *f, m, n* нев'янучий

Етим.: kindred
 Запоз.: recent
recte правильно
 Запоз.: recti-
redambulāre, redambulō,
redambulāvi, redambulātum
 (1) повертатися
regālis, regale царський
 Запоз.: regal
regēre, rego, rexi, rectum (3) керува-
 ти
regnāre, regno, regnāvi, regnātum
 (1) царювати
 Запоз.: regnal
remedium *n* (2) засіб
 Запоз.: remedy
Remus *m* (2) Рем *брат Ромула*
(див.)
renasci, renascor, renātus sum (3)
depon. відроджуватися
 Запоз.: renascence
renidēre, renideo, – , – (2) усміхати-
 ся
**repellēre, repello, rep(p)ulsi, re-
 pulsum** (3) відбивати
 Запоз.: repel
repetēre, repēto, repetivi, repetitum
 (3) повторювати
 Запоз.: repetitron
rerī, reor, ratus sum (2) *depon.* вва-
 жати
 Запоз.: ratiocinate
res *f* (5) річ; справа; *перен.* багатство
 #res publica держава
 Запоз.: republic
respondēre, respondeo, respondi,
responsum (2) відповідати
 Запоз.: respond
reverentia *f* (1) повага
 Запоз.: reverence
revocāre, revōco, revocāvi,
revocātum (1) відвертати
 Запоз.: revoke
rex, regis *m* (3) цар

Rhenus *m* (2) Рейн
ridēre, rideo, risi, risum (2) сміятися
 Запоз.: risible
rivus *m* (2) потічок, ручай, струмок
 Запоз.: river
rogāre, rogo, rogāvi, rogātum (1)
 просити; запитувати
 Запоз.: interrogate
Roma *f* (1) Рим
Romāna, us, um римський
Romānus *m* (2) римлянин
Romūlus *m* (2) Ромул *один із двох*
близнюків – міфічних засновників і
перших царів Рима
rustica, us, um сільський; чабансь-
 кий
 Запоз.: rustle

S

Sabellus *m* (2) Сабелл *власне ім'я*
підлабузника
saec(ū)lum *n* (2) сторіччя
 Запоз.: secular
saepe часто
saltus *m* (4) стрибок
 Запоз.: saltation
salubris, salūber, salubre здоровий
 Запоз.: salubrious
salutāre, salūto, salutāvi, salutātum
 (1) вітати
 Запоз.: salute
salva, us, um бездоганий
sanabilis, sanabile виліковний
 Запоз.: sanative
sancta, us, um праведний
 Запоз.: sanctify
sapiens *f, m, n* мудрий, розумний
 Запоз.: sapience
sapientia *f* (1) мудрість
satiētās, satietātis *f* (3) ситість
 Запоз.: satietate
sat(is) достатньо, досить
 Запоз.: satis
scandēre, scando, scandi, scansum

(3) височіти, підійматися
scelus, scelēris *n* (3) злочин
 Етим.: shoulder
sceptrum *n* (2) скіпетр, *перен.* царство
 Запоз.: sceptre
schola *f* (1) школа, навчання
 Запоз.: school
scientia *f* (1) знання, наука
 Запоз.: science
scire, scio, scivi, scitum (4) знати, вміти, розуміти; вважати
scribēre, scribo, scripsi, scriptum (3) писати
 Запоз.: scribble
scripta, us, um *part. perf.* до scribēre
scriptor, scriptōris *m* (3) письменник
se себе; собою
 Етим.: -self
1. secunda, us, um другий
 Запоз.: second
2. secunda, us, um щасливий
securēre, secūro, —, — (3) допомагати
 Запоз.: secure
sed а; але
seges, segētis *f* (3) урожай; жнива
semper завжди
 Запоз.: sempiternal
senātus *m* (4) сенат
 Запоз.: senate
senecta *f* (1) старість
senectus, senectūtis *f* (3) старість
 Запоз.: senescent
senex, senis *f, m, n* старий; *senior* *перен.* пан
 Запоз.: sir
sensus *m* (4) думка
 Запоз.: sense
sententia *f* (1) міркування, думка
 Запоз.: sentence
septem сім
 Етим.: seven
 Запоз.: September
serēre, sero, sevi, satum (3) сіяти

Етим.: sow
series *f* (5) низка
 Запоз.: series
serva, us, um рабський, раболіпний
 Запоз.: serve
servāre, servo, servāvi, servātum (1) зберігати
servītus, servitūtis *f* (3) рабство
seu чи
sex шість
 Етим.: six
 Запоз.: sextet
si якщо
si- основа кон'юнктива до esse
sibi собі
sic так
sidēre, sido, sidi, sessum (3) сідати
 Етим.: sit
 Запоз.: session
sigillātīm поодиночі
silva *f* (1) ліс
 Запоз.: silvan
simul водночас
 Запоз.: simultaneous
sine (+*abl.*) без
 Запоз.: sine
sinistra, -ter, -trum лівий
 Запоз.: sinister
sitis, sitis *f* (3) спрага
situs *m* (4) 1) розташування;
 2) приміщення
sive чи
sola, us, um самотній; лише один
 Етим.: half
 Запоз.: solus
solatium *n* втіха, розрада
 Запоз.: solatium
solēre, soleo, solūtus sum *semidepon.* могли, мати звичку
1. solum *n* (2) земля
 Етим.: twelling
 Запоз.: soil
2. solum тільки, лише
sonāre, sono, sonui, sonītum (1) га-

ласувати
 Етим.: swan
 Запоз.: sonant
soror, sorōris *f* (3) сестра
 Етим.: sister
spectāre, specto, spectāvi, spectātum
 (1) спостерігати
 Запоз.: spectacle
sperāre, spero, sperāvi, sperātum (1)
 сподіватися
spes *f* (5) надія
stare, sto, steti, statum (1) стояти
 Етим.: stand
 Запоз.: statics
studēre, studeo, studui, – (2) стара-
 тися
 Запоз.: stude
stulta, us, um дурний
 Запоз.: stultify
sua, us, um свій
subsidiū *n* (2) резерв
 Запоз.: subsidiary
**subvenīre, subvenio, subvēni, sub-
 ventum** (4)
 допомагати
 Запоз.: subvention
**succedēre, succēdo, successi, succes-
 sum** (3) приходити
 на зміну
 Запоз.: succeed
sumēre, sumo, sumpsī, sumptum (3)
 брати, взяти
 Запоз.: sum
summa, us, um найвищий; останній
 Запоз.: summit
sunt 3 *pers. pl. praes. do esse*
supĕra, us, um верхній; *перен.* той,
 що в раю
 Запоз.: super-
**superāre, superō, superāvi,
 superātum** (1) 1) долати;
 2) перевищувати
superbia *f* (1) гордість, зверхність,
 слава
 Запоз.: superb

**superesse, supersum, superfui, (su-
 perfutum)** віділіти
supplicium *n* (2) кара
surgĕre, surgo, surrexi, surrectum
 (3) підніматися
 Запоз.: surge
suspicio, suspiciōnis *f* (3) підозра
 Запоз.: suspicion

T

tacĕre, taceo, tacui, tacitum (2) мов-
 чати
 Запоз.: tacit
tacĭta, us, um мовчазний
tangĕre, tango, tetigi, tactum (3)
 зворушувати
 Запоз.: tact
tantum настільки, такою мірою
tarde поволі
 Запоз.: tardy
te *ac., abl. do tu*
tempestas, tempestātis *f* (3) погода
 Запоз.: tempest
tempus, tempōris *n* (3) час
 Етим.: time
 Запоз.: temporal
tendĕre, tendo, tetendi, tentum (3)
 прямувати
 Запоз.: tend
tenĕra, -ner, -nĕrum ніжний; моло-
 дий
tenĕre, teneo, tenui, tentum (2) три-
 мати
tergum *n* (2) спина
terra *f* (1) земля
 Запоз.: terrene
testis, testis *m* (3) свідок
 Запоз.: test
Teucrus *m* (2) тевкр, троянець
theatrum *n* (2) театр
 Запоз.: theatre
Thebae *f pl.* (1) Фіви столиця ста-
 родавнього Єгипту
tibi *dat. do tu*
timĕre, timeo, timui, – (2) боятися

Запоз.: timid
torpor, torpōris *m* (3) заціпеніння
 Запоз.: torpid
tot стільки
tractāre, tracto, tractāvi, tractātum
 (1) мати справу
tradēre, trado, tradidi, traditum (3)
 передавати; зраджувати
 Запоз.: tradition
traducēre, tradūco, traduxi, tractuctum (3) переводити
trans (+*ac.*) через
 Запоз.: trans-
transire, transeo, transii, transītum
 (*anom.*) перейти
 Запоз.: transit
trecentae, i, a триста
 Етим.: three
 Запоз.: trecento
tristitia *f* (1) печаль, сум
Trojanus *m* (2) троянець
Tros, Trois *m* (3) троянець
tu ти
 Етим.: thou
tua, us, um твій
tum тоді
tumultus *m* (4) заколот
 Запоз.: tumult
tunc тоді
tunica *f* (1) туніка *нижній одяг*
turbulenta, us, um мутний
 Запоз.: turbid
turpis, turpe ганебний
 Запоз.: turpitude

U

ubi де
 Запоз.: ubiquity
ulīma, us, um останній
 Запоз.: ultima
umor, umōris *m* (3) волога
 Запоз.: humour
1. una, us, um один
 Етим.: one
 Запоз.: unit

2. una разом
unda *f* (1) хвиля; вода
 Етим.: water
 Запоз.: undine
unde звідки
urbs, urbis *f* (3) місто (*зазвичай Рим*)
 Запоз.: urban
usque 1) аж; 2) безперервно
ut 1) як; 2) щоб
uti, otor, usus sum (3) *depon.* користуватися
 Запоз.: utility

V

vacua, us, um порожній
 Запоз.: vacuum
vadēre, vado, —, — (3) йти
vaga, us, um блукаючий
 Запоз.: vagabond
valēre, valeo, valui, valitum (2) 1)
 вартувати, мати цінність; 2) бути
 здоровим
 Запоз.: value
varia, us, um перемінний, хиткий
 Запоз.: variable
vehementer сильно
 Запоз.: vehement
velle, volo, volui, vultum (*anom.*)
 хотіти
 Етим.: want
 Запоз.: voluntary
velociter швидко
 Запоз.: velocity
venia *f* (1) милість
 Запоз.: venial
venīre, venio, veni, ventum (4) при-
 ходити, йти
 Запоз.: vent
vera, us, um справжній
 Етим.: very
 Запоз.: verily
veritas, veritātis *f* (3) істина, правда
vero дійсно
versus *m* (4) вірш
 Запоз.: verse

vertĕre, verto, verti, versum (3) обертати
 Запоз.: vert
verum дійсно
vestra, -ter, -trum ваш
vestrum *gen, do vos*
vetĕre, veto, vetui, vetitum (1) заборогати
 Запоз.: veto
vetus, vetĕris *f,m,n* старий
 Запоз.: veteran
vexĕre, vexo, vexāvi, vexātum (1) пригнічувати
 Запоз.: vex
viator, viatōris *m* (3) перехожий
 Запоз.: via
victor, victōris *m* (3) переможець
 Запоз.: victor
victoria *f* (1) перемога
vidĕre, video, vidi, visum (2) бачити
 Запоз.: vide
vidĕri, videor, visus sum (2) *depon.*
 здаватися (ввижатися)
vilis, vile дешевий
 Запоз.: vile
vincĕre, vinco, vici, victum (3) перемогати

violens, violentis *f,m,n* сильний, бурхливий
 Запоз.: violence
vir¹ *m* (2) чоловік; герой, воїн
 Запоз.: virile
virgo, virgĭnis *f* (3) дівчинка, дівка
 Запоз.: Virgo
virilis, virile чоловічий
virtus, virtūtis *f* (3) мужність, доблесть
 Запоз.: virtū
 1. **vis, (viris), nom. pl. vires** сила
 2. **vis** *pers. 2 sg. praes. do velle*
vita *f* (1) життя
 Запоз.: vital
vitāre, vito, vitāvi, vitātum (1) уникати
vitĭōsa, us, um хибний, порочний
 Запоз.: vitiate
vitium *n* (2) порок, вада
vivĕre, vivo, vixi, victum (3) жити
vobis *dat., abl. do vos*
volens, volentis *f,m,n* прихильний, ласкавий
vos ви; вас
vulnus, vulnĕris *n* (3) рана
 Запоз.: vulnerable

УКРАЇНСЬКО-ЛАТИНСЬКИЙ СЛОВНИК

А

а *спол.* sed

або aut

але sed

Б

багато multa, us, um

батько pater, patris *m* (3)

бачити vidēre, video, vidi, visum (2)

без sine (+*abl.*)

білий alba, us, um

боротьба palaestra *f* (1)

брати *дієсл.* capēre, capio, cepi, captum (3)

будинок domus *f* (4)

бути esse, sum, fui, (futurum) *неправ.*

В

в (у) in (+*ac.*, *abl.*)

ваш vestra, -ter, -trum

ввижатися vidēri, videor, visus sum (2)

великий magna, us, um

весь omnis, omne

вже jam

ви vos

високий alta, us, um

виходити *йти геть* abīre, abeo, abii, abitum *неправ.*

від a(b) (+*abl.*), e(x) (+*abl.*), de (+*abl.*)

війна bellum *n* (2)

він, вона, воно ille, illa, illud

вода aqua *f* (1)

ходити venīre, venio, veni, ventum (4)

Г

гарний bona, us, um

говорити dicēre, dico, dixi, dic-

tum (3)

голова caput, capitis *n* (3)

головний capitālis, capitāle

Д

давати dare, do, dedi, datum (1)

два duae *f*, duo *m, n*

двері janua *f* (1)

де ubi

декілька aliquot

день dies *f* (5)

дивитися spectāre, specto, spectāvi, spectātum (1)

дім domus *f* (4)

для pro (+*abl.*)

до *прійм.* 1) *напрямок* ad (+*ac.*); 2) *перед* ante (+*ac.*)

добре *присл.* bene

добрий bona, us, um

дорога via *f* (1)

друг amīcus *m* (2)

другий secunda, us, um

дуже admōdum

думати cogitāre, cogito, cogitāvi, cogitātum (1)

Ж

жити vivēre, vivo, vixi, victum (3)

життя vita *f* (1)

З

з 1) *разом* cum (+*abl.*); 2) *віддалення* ab (+*abl.*), ex (+*abl.*), de (+*abl.*).

за 1) *після* post (+*ac.*); 2) *на користь, замість* pro (+*abl.*)

завжди semper

зараз nunc

звісно certe

здаватися *ввижатися* vidēri, videor, visus sum (2)

земля terra *f* (1)
знати scire, scio, scivi, scitum (4)

I

і (та) et, -que
інший, інша, інше alius, alia, aliud
іти ire, eo, ii, itum *неправ.*

Ї

їсти edēre, edo, edi, esum (3)

К

книжка libēr *m* (2)
кожний, а, е quisque, quaeque, quodque
коли 1) *питальне* quando; 2) *відносно* cum
кохати amāre, amo, amāvi, amātum (1)
країна ora *f* (1)

Л

любити amāre, amo, amāvi, amātum (1)
людина homo, homīnis *m* (3)

М

малий parva, us, um
мати *дієсл.* habēre, habeo, habui, habītum (2)
ми nos
мир pax, pacis *f* (3)
мислити *див. думати*
мій mea, us, um
місто urbs, urbis *f* (3)
місце locus *m* (2)
могти potesse, possum, potui, (potūtum) *неправ.*
можна licet *impers.*
молодий juvēnis, juvēne
мусити debēre, debeo, debui, debītum (2)

Н

на *прийм.* in (+*ac.*, *abl.*)
навіть etiam
над super (+*ac.*)
народ popūlus *m* (2)
наш nostra, -tēr, -trum
не non
ні *заперечна відповідь* non
ніж *спол.* quam
ніщо nihil
новий nova, us, um

О

обличчя facies *f* (5)
один una, us, um
око ocūlus *m* (2)
останній posterior, posterius
ось ecce

П

перед ante (+*ac.*)
перетворюватися fiēri, fio, factus sum *semidep.*
перший prima, us, um
питання quaestio, quaestiōnis *f* (3)
під sub (+*ac.*, *abl.*)
після post (+*ac.*)
по per (+*ac.*)
повний plena, us, um
потім postea
працювати laborāre, labōro, laborāvi, laborātum (1)
праця labor, labōris *m* (3)
при apud (+*ac.*)
приходити venīre, venio, veni, ventum (4)
про de (+*abl.*)

Р

рік annus *m* (2)
робити facēre, facio, feci, factum (3)
робітник vecturarius *m* (2)
робота labor, labōris *m* (3)

розуміти intellegēre, intellēgo
(intelligo), intellexi,
intellectum (3)
рука manus *f* (4)

С

сам, сама, саме ipse, ipsa, ipsud
свій sua, us, um (*відносно 3 особи*)
світ mundus *m* (2)
світло *ім.* lux, lucis *f* (3)
себе до 3 особи se
серед inter (+*ac.*)
сила potentia *f* (1)
скло vitrum *n* (2)
слово verbum *n* (2)
справа *ім.* opus, opēris *n* (3)
ставати *перетворюватися* fīeri,
fio, factus sum *semidep.*
старий senex, senis *f,m,n*
стіл mensa *f* (1)
стояти stare, sto, steti, statum (1)

Т

так sic
такий talis, tale
там ibi
твій tua, us, um
тепер nunc
ти tu
тисяча mille *sg.*, milia *pl.*
тільки solum
товариш socius *m* (2)
тоді tum
той, та, те ille, illa, illud
тому *присл.* inde
треба oportet *impers.*
три tres *f,m*, tria *n*

тут hic

У

уже jam

Х

хороший bona, us, um
хотіти velle, volo, volui, vultum
(*анот.*)
хто quis? *m*, qui *m*, quae *f*

Ц

цей, ця, це hic, haec, hoc

Ч

час tempus, tempōris *n* (3)
через per (+*ac.*); trans (+*ac.*)
чи aut
численний multa, us, um
чому quare
чорний nigra, -gēr, -grum

Ш

шлях via *f* (1)

Щ

ще adhuc
що quid? quod
щоб ut

Ю

юний juvēnis, juvēne

Я

я ego
як qui? ac
який, яка, яке qui, quae, quod
якщо si

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ (алфавітний список)

Латинські

- Abl.* – ablatīvus, орудно-місцевий відмінок
Ac. – accusatīvus, знахідний відмінок
adj. – adjectīvum, прикметник
anom. – verbum anomāle, неправильне дієслово
compar. – comparatīvus, вищий ступінь
conj. – conjunctīvus, сполучник
D., dat. – datīvus, давальний відмінок
defect. – verbum defectīvum, недостатнє дієслово
depon. – verbum depōnens, відкладне дієслово
f, fem. – feminīnum, жіночий рід
fut. – futūrum, майбутній час
G., gen. – genitīvus (genetīvus), родовий відмінок
grad. – gradus, ступінь
impers. – verbum impersonāle, безособове дієслово
indecl. – indeclināle, невідмінюваний
infin. – infinitīvus, інфінітив
m, masc. – masculīnum, чоловічий рід
n, neutr. – neutrum, середній рід
N., nom. – nominatīvus, називний відмінок
partic. – participium, дієприкметник
pas. – passīvum, пасивне
perf. – perfectum, перфект, перфектний
pers. – persōna, особа
pl. – plurālis, множина
praes. – praesens, теперішній час
semidep. – verbum semideponens, напіввідкладне дієслово
sg. – singulāris, одина
superl. – superlatīvus, найвищий ступінь
V. – vocatīvus, клична форма

Українські

відм. – відмінок

вул. – вулиця

див. – дивися

дієсл. – дієслово

етим. – етимологічний англійський відповідник до латинського слова

запоз. – англійське слово, запозичене з латини

знах. – знахідний

ім. – іменник

Ін. – Євангеліє від Івана

Лк. – Євангеліє від Луки

Мк. – Євангеліє від Марка

мн. – множина

н.е. – наша ера

неправ. – неправильно

одн. – однина

перен. – переносно

под. – подібне

пор. – порівняй

прийм. – прийменник

присл. – прислівник

спол. – сполучник

ср. – середній рід

т.д. – так далі

т.п. – тому подібне

Для нотаток

Для нотаток

Навчальне видання

Михайло Олександрович Лєцкін

ЛАТИНСЬКА МОВА LINGUA LATINA

*Методичний посібник для студентів I курсу спеціальності
“Переклад” факультетів іноземних мов*

Надруковано з оригінал-макета автора

Підписано до друку 30.05.07. Формат 60х90/16. Ум. друк. арк. 3.75.

Обл. вид. арк. 6.25. Друк різнографічний.

Гарнітура Time New Roman. Зам. 156. Наклад 50.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка
ЖТ №10 від 07.12.04 р.

м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40
електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua